

НАВЧАЛЬНИЙ КУРС
«ЗАХИСТ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ
ТА МОЛОДІ ГРУП РИЗИКУ»

ЗБІРНИК
НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТІВ
КУРСУ «ЗАХИСТ
ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ
ГРУП РИЗИКУ»

УДК 342.726-053.2-053.6-056.83-049.65(477+100)(072)

ББК 67.9(4Укр)400.7я7+67.9(0)400.7я7

3 38

Загальна редакція: **Сергій Буров.**

Автори: Сергій Буров, Олександр Гатіятуллін, Роман Коваль, Антон Кориневич, Олексій Лазаренко
Павло Пархоменко, Олена Темченко, Ганна Янова.

Збірник навчальних текстів курсу «Захист та забезпечення прав дітей та молоді груп ризику» / С. Буров, О. Гатіятуллін, Р. Коваль, А. Кориневич, О. Лазаренко, П. Пархоменко, О. Темченко, Г. Янова – К. : ПП «Видавництво «Сучасний письменник», 2015 – 52 с.
ISBN 978-966-8620-21-8

Збірник є частиною посібника навчального курсу: «Захист та забезпечення прав дітей та молоді груп ризику».

Матеріали цієї публікації підготовлені в рамках проекту **«Права та здоров'я уразливих груп населення: заповнюючи прогалини»**, який реалізовує ГО «Центр інформації про права людини» за підтримки Міжнародного благодійного фонду «СНІД Фонд Схід-Захід» (AIDS Foundation East-West – AFEW-Україна) у співпраці з Міжнародною школою прав людини і громадських дій та Освітнім домом прав людини – Чернігів. Проект реалізується за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Королівства Нідерланди.

Збірник містить короткий огляд тем навчального курсу: «Захист та забезпечення прав дітей та молоді груп ризику».

Матеріали збірки розраховані на соціальних працівників та педагогів, юристів, активістів, які працюють в інтересах дітей та молоді груп ризику чи цікавляться цією тематикою.

УДК 342.726-053.2-053.6-056.83-049.65(477+100)(072)

ББК 67.9(4Укр)400.7я7+67.9(0)400.7я7

Усі права захищені

Ministry of Foreign Affairs of the
Netherlands

ISBN 978-966-8620-21-8

© Центр інформації про права людини, 2015
© МБФ «СНІД Фонд Схід-Захід» (AIDS Foundation East-West – AFEW-Україна), 2015
© Сергій Буров, 2015. – Розділ 1 (тема 1), Розділ 4 (тема 1)
© Олександр Гатіятуллін, 2015 – Розділ 4 (тема 3)
© Роман Коваль, 2015. – Розділ 4 (тема 2)
© Антон Кориневич, 2015. – Розділ 1 (тема 4)
© Олексій Лазаренко, 2015. – Розділ 1 (тема 1, 3), розділ 3 (тема 1, 2)
© Павло Пархоменко, 2015. – Розділ 3 (тема 3)
© Олена Темченко, 2015. – Розділ 3 (тема 4)
© Ганна Янова, 2015. – Розділ 2 (тема 1, 2, 3)

Зміст

РОЗДІЛ 1. Права дітей та молоді груп ризику	5
Тема 1. Діти та молоді люди груп ризику: характеристика цільової групи.....	6
Тема 2. Права дитини: що це означає.....	8
Тема 3. Системні проблеми щодо дотримання та захисту прав дітей та молоді груп ризику в Україні.....	12
Тема 4. Права дітей та молоді груп ризику в умовах збройного конфлікту.....	15
РОЗДІЛ 2. Механізми захисту прав дітей та молоді груп ризику	19
Тема 1. Система захисту прав людини Організації Об'єднаних Націй	20
Тема 2. Регіональна Європейська система захисту прав людини	23
Тема 3. Обмеження прав людини – на прикладі практики Європейського суду з прав людини стосовно дітей та молоді груп ризику: критерії правомірності	25
РОЗДІЛ 3. Національна система захисту прав дітей та молоді груп ризику	27
Тема 1. Актуальні питання захисту прав дітей та молодих людей груп ризику в Україні	28
Тема 2. Національна система забезпечення і захисту прав дітей та молоді груп ризику	31
Тема 3. Судова система у захисті прав та законних інтересів дітей та молоді груп ризику	35
Тема 4. Національний превентивний механізм із запобіганням жорстокому та такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню в системі захисту прав дітей та молоді груп ризику.....	38

РОЗДІЛ 4. Дії на захист прав дітей та молоді груп ризику	41
Тема 1. Види дій на захист прав та законних інтересів дітей та молоді груп ризику	42
Тема 2 Відновне правосуддя: поняття, програми, застосування ..	44
Тема 3 Особливості надання правової допомоги в інтересах дітей та молоді з ВІЛ-позитивним статусом і молодим споживачам наркотиків	48

|
РОЗДІЛ

Права дітей та молоді груп ризику

Тема 1 Діти та молоді люди груп ризику: характеристика цільової групи

Олексій Лазаренко

Аналіз національного законодавства у сфері захисту прав дітей, сучасної наукової літератури доводить відсутність визначеного і закріпленого в нормативно-правових актах поняття «дітей або молодих людей груп ризику» (ДМЛГР). У той же час поняття «діти з сім'ї груп ризику» вживается досить часто. У психології, педагогіці, соціальній педагогіці до даної категорії дітей відносять тих, хто відчуває труднощі у навчанні, психічному розвитку, соціальній адаптації, побудові взаємин з дорослими та однолітками, соціалізації в цілому.

Також можна зустріти поняття «діти із соціально вразливих сімей» або «соціально вразливі діти», але вони складають невеликий відсоток соціально вразливих верств населення, що визначені законодавчими та правовими актами. Так, соціально вразливими верствами населення¹, в широкому розумінні, є представники вразливих/пригнічених верств населення, а саме: індивіди або соціальні групи, що мають більшу, ніж інші ймовірність зазнати негативних впливів соціальних, екологічних факторів або дістати хвороби; люди з інвалідністю, ветерани війни, колишні в'язні концтаборів, люди похилого віку, особи, що втратили годувальників, особи, постраждалі внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС тощо.

У той же час, розглядаючи соціально-психологічний аспект потрагляння дітей, молодих людей до так званої групи ризику, важливо враховувати саме таку характеристику, як вразливість, але дещо в іншому контексті. А саме, маргіналізованість² середовища, в якому проживає і виховується дитина, молода людина, і в першу чергу це стосується сім'ї.

Вразливість, обумовлена впливом маргінального середовища, на відміну від вразливості, що пов'язана з певними обставинами, як – то втрата годувальника, сирітство, притаманна більш широкому колу осіб, серед яких діти і молоді люди складають більшість. Це такі категорії дітей або молодих людей, які:

- потерпають від насильства в сім'ї;
- виховуються в родинах, в яких мають місце серйозні конфлікти;
- ВІЛ-інфіковані, хворі на СНІД;
- залежні від алкоголю, наркотиків;
- виховуються в родинах, які мають низькі доходи через безробіття, відсутність годувальника, фізичні порушення, низький рівень професійної підготовки тощо;
- вагітні дівчата-підлітки;
- молоді люди гомосексуали/лесбіянки, які мають особисті або сімейні проблеми;
- мають соматичні (тілесні) чи психічні захворювання або інвалідність;
- іммігранти та меншини, що мають недостатні ресурси та можливості, або ті, хто став жертвою расизму, сексизму або інших форм дискримінації;
- мають затримки розвитку;
- мігранти та біженці, які мають недостатньо необхідних ресурсів;
- мають проблеми, пов'язані з навчанням в школі;
- перебувають у стресовому стані, пов'язаному з травмуючими подіями;
- залишили сім'ю – бездомні.

¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення» від 28.12.2011 № 1381 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1381-2011-%D0%BF>

² Сім'ї, в яких існують порушення соціальної регуляції поведінки, а також викликані ними прояви асоціальності та негативні психічні стани. Маргінали – це люди, які не змогли пристосуватися до домінуючої культури чи субкультури і виявилися витісненими на узбіччя соціального життя.

Частина обставин, що визначають вразливість, збігається із визначеннями на законо-давчому рівні складними життєвими обставинами³. Так, надання соціальних послуг передбачає комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремих індивідів чи соціальні групи, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їхньої життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Відповідно до отримувачів відносять: громадян, що не здатні до самообслуговування через різні обставини (у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю); громадяни, які перебувають у складній життєвій ситуації, а їх середньомісячний сукупний дохід є нижчим від встановленого прожиткового мінімуму (bezробітні, що шукають роботу; біженці; постраждалі від стихійних лих тощо); діти та молодь, що знаходяться у складній життєвій ситуації (люди з інвалідністю, сироти, безпритульні, малозабезпеченні тощо).

Водночас існує законодавчо закріплене визначення категорії дітей, щодо яких здійснюються соціальний супровід⁴ з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу, а саме: соціально незахищені діти та молодь.

Отже, враховуючи, що офіційно визнаного, законодавчо або нормативно урегульованого визначення категорії дітей, молодих людей груп ризику не існує, тому до цієї категорії можна умовно віднести осіб у віці від 14 до 25 років, які в силу певних життєвих обставин більше, ніж інші категорії піддаються негативним впливам як з боку членів родини, так і деструктивних елементів суспільства, що стає причиною їх соціальної дезадаптації. Їх соціальний стан за тими чи іншими ознаками не має стабільності, вони не можуть самостійно перебороти труднощі, які виникли в їхньому житті. Все це в результаті може привести до втрати соціальної значущості, духовності і навіть біологічної смерті.

Це насамперед підлітки та молоді люди, що є споживачами наркотиків, перебувають у конфлікті з законом (вчиняють правопорушення, перебувають на обліку ОВС), засуджені з випробуванням або звільнені від кримінальної відповідальності з застосуванням примусових заходів виховного характеру, перебувають на обліках в наркологічних диспансерах як хронічні алкоголіки, ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД.

Остання група ДМЛГР має ризик порушення прав не внаслідок свого статусу або захворювання, а внаслідок необізнаності оточуючих щодо «специфічності» особи, що належить до цієї групи. Адже прийом антиретровірусних препаратів тягне за собою необхідність дотримання графіку прийому ліків. Як бути, якщо така особа затримується правоохоронними органами і поміщується в кімнату для затриманих або в ізолятор тимчасового тримання, де наявність у особи будь-яких медичних препаратів заборонена?

Особливість ДМЛГР полягає в тому, що вони внаслідок певних обставин більше, ніж інші діти та молоді люди перебувають в стані „безпорадності“. Саме так можна визначити той стан, коли ДМЛГР не можуть самостійно впоратися зі своєю проблемою, а звернутися за допомогою не хочуть, знову ж в наслідок певних життєвих обставин (небажана вагітність, ВІЛ-позитивний статус тощо), або не можуть чи не знають до кого. Через це у дитини чи молодої людини виникає дискомфорт, який посилюється низкою життєвих обставин, на які ця особа вплинути самостійно не може, як то: непорозуміння з батьками, однолітками, педагогами; відсутність власних коштів, можливості приймати рішення самостійно у випадку перебування в установах, які віднесені до місць несвободи. І таких обставин значно більше перерахованих. Фактично, в силу різних причин, від них незалежних, ДМЛГР опиняються в ситуаціях, коли не реалізуються повною мірою їхні базові права, визначені Конвенцією ООН про права дитини, і перш за все право на рівень життя, необхідний для повноцінного розвитку, право на освіту, здоров'я, проживання в сім'ї, і головне – бути почутими.

³ Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003, № 966-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

⁴ Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001, № 2558-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2558-14/print1434292469913413>

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- Як Ви вважаєте, «діти з сімей групи ризику» автоматично відносяться до дітей або молодих людей груп ризику (ДМЛГР) ?
- Як на Вашу думку, чи всі діти або молоді люди груп ризику відносяться до категорії отримувачів соціальних послуг?
- Щодо яких категорій дітей здійснюється соціальний супровід, з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їхнього соціального статусу?

Тема 2 Права дитини: що це означає⁵

Сергій Буров

У статті 1 Загальної декларації прав людини зазначено: «Усі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах». Кожна людина володіє правами і свободами з моменту її народження. Чому тоді права дитини виділяють як окрему категорію? В чому різниця між дорослими та дітьми?

«Дорослі грають важливу роль ... у забезпеченні дітей цукерками, печивом, жуйками та різноманітними іграшками», – каже Григорій Остер у своїй книжці «Шкідливі поради»⁶. Але якщо відкинути жарти, це дійсно важливі запитання, адже документи з прав людини стосуютьсяожної людини і вік тут не має особливого значення.

Права дитини є категорією прав людини і витікають із гідності та неповторності кожної дитини як людської особистості.

Фахівці починають історичні нариси про розвиток прав дитини з випадку, що стався у 1874 році в Балтіморі (США). Тоді на допомогу 8-річній Марі Елен Уільсон, яку систематично жорстоко била мати, прийшли члени місцевого відділення Товариства боротьби з жорстоким поводженням з тваринами (Local Society for Prevention of Cruelty to Animals). Згодом почали виникати місцеві і міжнародні організації, що концентрують свою увагу на захисті дітей від насильства, особливому ставленні до дітей, які порушили закон, опіці над занедбаними та бездомними дітьми.

Перша у світі організація із захисту дітей «Save the Children» виникла в Англії у 1919 році. Ініціатором цього руху була Еглантін Джебб (Eglantyne Jebb), яка згодом розробила текст Декларації про права дитини (Женевська декларація 1924 року). У 1959 році в якості розширення цього документу Генеральною Асамблеєю ООН було проголошено Декларацію прав дитини, що включала 10 основних принципів⁷.

В 1920 році створюється Міжнародна рада допомоги дітям – «Union Internationale de Secours aux Enfants» (UISE). У 1946 році Генеральна Асамблея ООН приймає рішення про створення ЮНІСЕФ та розпочинає діяльність ЮНЕСКО, що зокрема сприяє розвитку просвітництва і шкільної освіти.

У 1890 році Конгрес криміналістів прийняв резолюцію, що визначала 14 років як вік, з якого настає кримінальна відповідальність, а в 1900 році у Чикаго створено перший суд для неповнолітніх, що передбачав особливий, м'якіший підхід до малолітніх злочинців.

У 1892 році створено Міжнародне товариство опіки над дитиною, а у 1913 році відбувається Перший міжнародний конгрес опіки над дитиною.

У 1919 році вперше конвенцією Міжнародної організації праці (МОП) встановлюється мінімальний вік для працевлаштування у промисловості – 14 років. А у 1961 році було прийнято Європейську соціальну хартію, стаття 7 якої передбачає захист дітей від важкої праці,

⁵ При підготовці тексту використані матеріали видання Ельжбети Чиж «Права дитини», Гельсінський Фонд з Прав Людини (Варшава, Польща), Надхи, Варшава, 2003 р.

⁶ «Вредные советы» – переклад автора

⁷ http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384

що може завдати шкоду їхньому здоров'ю або розвиткові; а також встановлює мінімальний вік для працевлаштування – 15 років.

В 1915 році у Норвегії на законодавчому рівні визнається рівність прав дітей, які були народжені у шлюбі та поза шлюбом. У 1948 році Генеральна Асамблея ООН приймає Загальну декларацію прав людини, в якій зазначається: «Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватись однаковим соціальним захистом»⁸. Згодом у рішенні Європейського суду з прав людини «Маркс проти Бельгії» буде зазначено: «(...) Національне законодавство більшості держав – членів Ради Європи, а разом з ними різноманітні акти міжнародного права еволюціонують у напрямку повного визнання рівності у правах дітей, народжених поза шлюбом, та «законнонароджених дітей».

Беручи до уваги силу рішень Європейського суду з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, що була прийнята у 1950 році (ратифікована Україною у 1997 році), по суті створює більш ефективний механізм захисту, аніж спеціалізовані документи щодо захисту прав дитини.

Варто зазначити, що міжнародні договори про права людини створюють механізми захисту прав дитини, як і будь-якої людини. Деякі із них, разом з цим, мають й окремі особливі положення, що стосуються дитини. Такими документами є, наприклад, два міжнародні пакти ООН 1966 року: про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права.

Нарешті, фундаментом для міжнародного захисту прав дитини стала Конвенція ООН про права дитини, що була прийнята 20 листопада 1989 року. Цей день зараз є Міжнародним днем захисту прав дитини. Її ратифікувала рекордна кількість держав – 195 держав.

Отже, права дитини як окрема категорія прав людини набули й набувають юридичного закріплення, базуючись на необхідності особливого ставлення, з урахуванням фізіологічних і психологічних особливостей, потреб дитини.

В той же час, **права дитини не слід ототожнювати з усіма елементарними потребами дитини. Не існує закріплена у документах права на виховання у щасливій родині або права на любов, хоча й це надзвичайно важливі потреби для кожної людини, а для дитини особливо.**

Досить цікавим є відомий вислів виконавчого директора Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) з 1995 по 2005 рр. – Керолл Белламі: «Із набранням чинності Конвенцією те, що вважалося потребами дитини, було піднято до рівня прав, а це вже складніше ігнорувати».

Конвенція встановлює статус дитини, виходячи із наступних положень:

- Дитина є самостійним суб'єктом і з причини фізичної та розумової незрілості потребує особливої турботи та правового захисту;
- Дитина як людська істота потребує поваги до її індивідуальності, гідності та недоторканості особистого життя;
- Сім'я є найкращим середовищем для виховання дитини;
- Держава має підтримувати сім'ю, а не підміняти її у виконанні функцій.

Каталог прав дитини, що містить Конвенція, базується на наступних принципах:

1. Принцип благополуччя дитини означає, що в усіх діях стосовно дітей, першочергова увага приділяється як найкращому забезпеченню інтересів дитини.
2. Принцип рівності означає, що всі діти, незалежно від кольору шкіри, статі, етнічного походження, є рівними перед законом.
3. Принцип поваги прав та відповідальності обох батьків означає, що держава поважає автономію сім'ї та втручається лише у разі обґрунтованої необхідності.
4. Принцип допомоги з боку держави означає, що держава зобов'язана підтримувати і надавати соціальну допомогу сім'ям, особливо тим, які її потребують.

Основні положення, які містить Конвенція ООН з прав дитини (спрощений каталог):

- Дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку;

⁸ п. 2 стаття 25, Загальна декларація прав людини

- Захист від дискримінації;
- Якнайкраще забезпечення інтересів дитини;
- Повага до прав батьків;
- Право на життя, виживання і вільний розвиток;
- Право на ім'я та набуття громадянства;
- Право знати своїх батьків і користуватися батьківською турботою;
- Право не розлучатися з батьками всупереч їхньому бажанню;
- Право підтримувати контакт з обома батьками;
- Право на возз'єднання з сім'єю, що знаходиться в іншій державі;
- Право вільно залишати будь-яку країну і повернутися в свою країну;
- Право вільно висловлювати свої думки з усіх питань;
- Свобода думки, совісті, релігії;
- Свобода асоціацій і мирних зібрань;
- Право на повну інформацію, що сприяє добробуту дитини;
- Право на користування послугами системи охорони здоров'я;
- Право користуватися благами соціального забезпечення;
- Право на освіту;
- Право на відпочинок і розваги;
- Право на захист від економічної експлуатації;
- Право на захист від незаконного зловживання наркотичними засобами, психотропними речовинами, від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень;
- Право на гуманне поводження, на захист від незаконного та довічного позбавлення волі для дітей, що знаходяться у конфлікті із законом.

Про права дитини, як і про права людини, слід говорити з точки зору відносин «влада – особа». Якщо дитина має право, то держава зобов’язана гарантувати йї це право. Наприклад, право на освіту означає, що держава гарантує кожному доступ до освіти, розробляє програми навчання, готує вчителів і т.д. Держава створює систему освіти і розробляє правила, що регулюють її функціонування.

Важливо, що держава не може аргументувати свою бездіяльність і відсутність гарантій з охорони прав дитини тим, що її права порушуються приватними особами. Так, у справі «A. проти Великобританії» Європейський суд зазначив. «Суд вважає, що зобов’язання Високих Договірних Сторін відповідно до статті 1 Конвенції забезпечити кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в Конвенції, разом зі статтею 3, вимагає від держав вжити заходів для захисту осіб, що перебувають під їх юрисдикцією, від катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, у тому числі з боку приватних осіб. Діти та інші вразливі особи, зокрема, мають право на захист, у вигляді ефективного стримування таких серйозних порушень особистої недоторканності»⁹.

Права дитини, так само як і права людини, підлягають обмеженням, але лише таким, які передбачені законом, встановлені в інтересах державної безпеки та громадського порядку, захисту здоров’я та моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб і є необхідними в демократичному суспільстві. Варто зауважити, що свобода від тортуру та жорстокого поводження, свобода від рабства не можуть бути обмежені за жодних обставин.

Якщо дитина має певне право, це означає, що повинні існувати процедури його виконання (вимагання). Наявність права означає можливість висування вимог/оскарження, інакше право залишається лише декларацією.

Права дитини не слід розглядати крізь призму стосунків «батьки – дитина». Діти належать владі батьків і саме батьки у першу чергу приймають рішення про їхнє виховання та світогляд. У батьків можуть бути дуже різні уявлення щодо того як виховувати свою дитину, і держава не може втручатися в це. Втручання можливе лише тоді, коли батьки не виконують своїх обов’язків стосовно дитини та зловживають своєю владою над нею. У стат-

⁹ Рішення «A проти Великобританії», 23 вересня 1998, ЄСПЛ, 100/1997/884/1096

ті 2 до Протоколу №1 Європейської конвенції з прав людини зазначено, що «держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань».

Права дитини жодним чином не ставлять під загрозу авторитет дорослих і автономість сім'ї. Держава, визнаючи автономність сім'ї, втручається у сімейні стосунки лише в особливих випадках, передбачених законом. У справі «Савіни проти України» Європейський суд наголошує, що «взаємна насолода від перебування разом батьків і дітей є фундаментальним елементом сімейного життя, а тому втручання до нього має відбуватися у вузьких рамках, визначених статтею 8 Конвенції». Суд також зазначає, що, незважаючи на певну свободу розсуду держави в справі віді branня дітей під державну опіку, відбирання дітей від батьків означає відрізання дітей від свого коріння, що може бути виправдане лише у виключних випадках. Наприклад, якщо дитину відбирають внаслідок існування небезпеки для неї, то ця небезпека вже реально повинна існувати¹⁰.

В цій справі у багатодітної родини, в якій батьки є незрячими, було відібрано чотирьох дітей і розміщено в різних інтернатних закладах на досить великий відстані від місця проживання родини. Рішення щодо віді branня дітей базувались на тому, що подружжя, зважаючи на малозабезпеченість і особисті якості, не могло забезпечити дітей належним харчуванням, одягом, санітарними умовами та піклуванням про здоров'я, а також забезпечити їхню соціальну та освітню адаптацію. Визнаючи важливість цих аргументів, Європейський суд проте не знайшов достатнього обґрунтування в аргументах уряду, що в інший спосіб проблему не можна було вирішити. Крім того, Суд зауважив, що багато висновків у справі були зроблені виключно на основі інформації органів влади, зібраних під час обстеження умов проживання дітей. Інших доказів як, наприклад, свідчення самих дітей, їхні медичні документи, свідчення сусідів, висновків педіатрів у справі не було. При цьому не було вивчено, скільки саме і якої допомоги було надано подружжю (фінансової, соціальної чи консультування) і чому вона не виявилась ефективною та достатньою. Суд визначив, що держава не виконала свого обов'язку щодо поваги до сімейного життя, оскільки не було застосовано інших альтернативних заходів, аніж роз'єднання батьків і дітей.

Крім того, діти не були заслухані під час судового процесу, хоча старшій дитині на той час було 13 років. Окрім того, діти були розділені й поміщені в різні заклади. Зокрема, двоє з них були достатньо далеко від батьків, щоб вони могли регулярно підтримувати контакти.

Тому Європейський суд дійшов до висновку, що хоча причини, через які держава відібрала дітей, були істотними, проте не настільки, щоб обґрунтувати таке серйозне втручання в сімейне життя Савініх.

Батьки є законними представниками дитини і представляють її перед державними органами, так само як і у випадках порушення її прав. Якщо батьки не в змозі піклуватися про дитину, держава зобов'язана надати їй соціальну опіку.

Права дитини, так само як і права людини, належать кожній дитині і не залежать від виконання нею обов'язків.

Не можна позбавити прав, так само як не можна призупинити їхню дію. Якщо дитина не виконує своїх обов'язків, її можна покарати, наприклад, позбавивши заохочення чи привілеїв, але не можна позбавляти прав.

Права дитини не витікають із жодних виховних концепцій або теорій. Поняття «права дитини» не слід ототожнювати з антипедагогікою, «партнерським» або «безстресовим» вихованням.

Права дитини – це в загальному розумінні – права людини, з тою лише різницею, що деякими правами діти починають користуватися в міру свого дорослішання і усвідомлення свого положення. Не маючи юридичної дієздатності, діти не можуть самостійно реалізовувати своїх прав, тому від їхнього імені діють батьки або законні опікуни.

¹⁰ Рішення «Савіни проти України», 18 березня 2009, ЄСПЛ, 39948/06

Тема 3 Системні проблеми щодо дотримання та захисту прав дітей та молоді груп ризику в Україні

Олексій Лазаренко

Для розуміння системних проблем¹¹ щодо дотримання та захисту прав дітей та молоді груп ризику, які на сьогодні існують в Україні, варто звернутися до документу, який був підготовлений Комітетом з прав дитини ООН після розгляду третьої та четвертої періодичних доповідей України¹². Заключні спостереження були підготовлені і прийняті Комітетом на 1611-му засіданні, що відбулося 3 лютого 2011 року.

Цікавим є той факт, що у вступі Комітет нагадує Україні про те, що ці заключні спостереження необхідно розглядати разом із затвердженими заключними спостереженнями до першої доповіді України відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах.

Ще у 2011 році Комітет наполягав на законодавчому вирішенні проблем, пов'язаних із можливим порушенням прав дітей під час збройних конфліктів. Це не було зроблено, і найбільш гостро Україна відчула це з початком проведення антiterористичної операції на території Донецької і Луганської областей.

Отже, Комітетом були визначені наступні системні проблеми в сфері дотримання та захисту прав дітей та молодих людей груп ризику в Україні:

1. Відсутність координації державних органів, на які покладені функції захисту прав дітей. Визначаючи необхідність реформування та раціоналізації системи державного управління, Комітет занепокоєний можливими викликами для сталості політики і програм в інтересах дітей в цілому та зокрема дітей груп ризику. Причиною цього є те, що реформі не передувало прийняття чіткого плану щодо делегування повноважень і функцій, пов'язаних із захистом прав дітей та молодих людей Міністерству молоді і спорту.
2. Повною мірою не дотримується принцип недискримінації стосовно певних груп дітей та молодих людей, а саме: людей з інвалідністю, представників національних меншин (особливо ромів), «дітей вулиці», «дітей або молодих людей груп ризику» (ДМЛГР), які живуть із ВІЛ/СНІДом, біженців та шукачів притулку. Комітет занепокоєний відсутністю чітких і недвозначних посилань на принцип недискримінації стосовно захисту їх прав у національному законодавстві.
3. Застосування фізичної сили, тортур щодо затриманих ДМЛГР, насамперед під час перших допитів у органах внутрішніх справ; катування та жорстоке поводження працівниками Державної прикордонної служби з дітьми та молодими людьми-мігрантами, в установах пенітенціарної системи та інших закладах, які відносяться до «місць несвободи», в т.ч. системи охорони здоров'я. При цьому особливе занепокоєння Комітету викликає низький рівень обізнаності та розуміння дітьми та молодими людьми своїх прав.
4. Стійка нездатність і неадекватність освітніх, соціальних та медичних послуг для дітей та молодих людей з інвалідністю та їхніх родин. В галузі забезпечення рівного доступу до освіти існує багато перешкод. Відсутня комплексна політика захисту прав дітей та молодих людей з інвалідністю та забезпечення їх доступу до освітніх, соціальних та інших послуг всередині родинного середовища та у громаді.

¹¹ Системні проблеми – це проблеми, які виникають систематично внаслідок недосконалості самої системи або її складових та вимагають комплексного для їх вирішення.

¹² Комітет ООН з прав дитини: заключні спостереження: Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/UN_CRC_ConcludingObservations_Ukr.pdf

5. Неспроможність дієво протидіяти поширенню практики ін'єкційного споживання наркотиків дітьми та молодими людьми, особливо тими, хто перебуває в місцях позбавлення волі, залишенні батьками-мігрантами, проживають на вулиці. Враховуючи, що споживання наркотиків є головною причиною інфікування ВІЛ, Комітет особливо занепокоєний дефіцитом спеціальних послуг, дружніх до молоді, які б спеціалізувалися на лікуванні та реабілітації дітей та молодих людей груп ризику, а також тим, що різноманітні правові перешкоди та ставлення заважають доступу до таких послуг. Стратегія України в цій сфері (Концепція реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011-2015 роки¹³) належним чином не враховує ці проблеми, а нові норми, що стосуються володіння наркотиками, можуть суттєво збільшити кількість підлітків, які наражаються на ризик контактування із системою кримінального правосуддя.
6. Надзвичайно високий відсоток та ранній вік початку споживання алкоголю та тютюну серед дітей: частково це пояснюється неефективністю та слабким застосуванням існуючого законодавства, що забороняє продаж цигарок і алкоголю дітям та молодим людям, а також відсутністю кроків держави з посилення антитютюнової та антиалкогольної політики.
7. Брак доступу дітей та молодих людей, які живуть із ВІЛ/СНІДом, до послуг з догляду та підтримки, а також обмеженість коштів для забезпечення необхідними технологіями, обладнанням і засобами лікування ВІЛ-інфекцій та СНІДу. Невважаючи на прийняття Національного стратегічного плану дій з профілактики ВІЛ серед дітей і молоді груп ризику та уразливих до ВІЛ, догляду й підтримки дітей та молоді, яких торкнулась проблема ВІЛ/СНІДу, Комітет також занепокоєний фактом зростаючої уразливості до ВІЛ/СНІДу підлітків груп ризику у віці 15-19 років (споживачі наркотиків, діти, які живуть/працюють на вулиці, діти, які зазнають сексуальної експлуатації). Комітет стурбований фактичною дискримінацією дітей, які живуть з ВІЛ/СНІДом, у школах.
8. Існування правових та адміністративних недоліків стосовно доступу дітей та молодих людей, які є шукачами притулку, біженцями, до державної допомоги та послуг, зокрема медичних послуг, психологічного огляду та послуг з перекладу. Крім того, існують обмеження в доступі до процедур надання притулку для дітей та молоді без супроводу та без документів, факти утримання під вартою дітей та молодих людей шукачів притулку без супроводу – іноді впродовж кількох місяців – та їх депортaciї. Процедура реєстрації народжень, яка функціонує на території України, не може гарантувати дітям-шукачам притулку забезпечення їхніх прав відповідно до статті 7 Конвенції про права дитини.
9. Залучення дітей та молодих людей до неформальної чи тіньової економіки, індустрії комерційного сексу та вуличних жебрацьких угруповань, а також існування проблем з виявленням дитячої праці у неформальному секторі економіки, залучення дітей до роботи у складних чи небезпечних умовах.
10. Існування дітей, які живуть та/або працюють на вулиці ("діти вулиці"), ситуація з якими є «гострою», їхня особлива уразливість до ризиків для здоров'я, у тому числі – у зв'язку зі споживанням наркотиків та інших психоактивних речовин. Такі ризики включають ВІЛ/ СНІД, сексуальну експлуатацію, примусову працю та насильство з боку правоохоронців. Обмежений доступ до соціальних послуг, захисту та соціальної реінтеграції (включаючи одяг, житло, медичне обслуговування та освіту) для таких дітей.
11. Відсутність повноцінної мережі реабілітаційних центрів для дітей, які споживають наркотики, з одночасно неефективною роботою притулків для дітей, які живуть та/або працюють на вулиці, а також відсутність співпраці з неурядовими організаціями

¹³ Розпорядження «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011-2015 роки» від 13 вересня 2010 р. N 1808-р, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1808-2010-p>

у справі захисту прав дітей, які живуть та/або працюють на вулиці, та у сприянні їхньої реінтеграції у суспільство.

12. Зважаючи на велику кількість етнічних меншин, що проживають на території України, Комітет занепокоєний відсутністю будь-яких заходів з боку держави, спрямованих на визначення та розв'язання проблем, з якими стикаються ці етнічні меншини, а також відсутністю системи збору даних щодо становища цих груп з точки зору освіти, зайнятості, житла, доступу до соціальних послуг, а також існуванням постійних перешкод, з якими стикаються діти ромів та діти кримських татар у спробах отримати доступ до освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг.

Водночас в Україні були намагання здійснити певні заходи на виконання Заключних спостережень Комітету. В грудні 2011 року Президентом України був підписаний указ «Про забезпечення реалізації прав дітей в Україні»¹⁴. В ньому зокрема відповідним центральним органам виконавчої влади доручалося вжити невідкладних заходів щодо активізації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, спрямованої на поліпшення захисту особистих і майнових прав дітей, їх соціального захисту, врахування в такій роботі рекомендацій Комітету ООН з прав дитини за підсумками розгляду третьої та четвертої зведенних періодичних доповідей про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини, а також посилення відповідальності за виконання вимог законодавства у сфері охорони дитинства.

Крім того, Міністерству соціальної політики разом із Міністерством юстиції та Міністерством внутрішніх справ України доручили ужити заходів щодо запровадження циклу телерадіопрограм для роз'яснення завдань кримінальної юстиції стосовно неповнолітніх, інформування про права дітей та їхніх законних представників під час здійснення дізнання, досудового слідства, правосуддя, а також перебування в установах виконання покарань.

На жаль, на сьогодні такі заходи не здійснюються на рівні держави, а ресурсів громадських організацій не вистачає. Окремі новації були запроваджені у сфері інформування населення щодо завдань кримінальної юстиції для неповнолітніх. В жовтні 2011 року Кабінет Міністрів України затвердив План заходів щодо реалізації положень Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні¹⁵.

Отже, серед факторів, що впливають на існування в Україні системних проблем щодо дотримання та захисту прав дітей та молоді груп ризику, можна виділити відсутність ефективної державної політики та широкомасштабних просвітницько-інформаційних заходів у молодіжному середовищі.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- Чому Загальні спостереження Комітету ООН з прав дітей можна вважати «дорожньою картою» для усунення системних проблем із захистом прав дітей та молодих людей груп ризику?
- Які механізми передбачені в Україні для усунення системних проблем в сфері захисту прав дітей і молодих людей груп ризику?
- Яким чином відсутність комплексної державної політики захисту прав дітей та молодих людей груп ризику впливає на виконання Загальних спостережень Комітету ООН з прав дитини?

¹⁴ Указ Президента України «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні» від 16.12.2011 № 1163/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1163/2011>

¹⁵ Указ Президента України «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» від 24.05.2011, № 597/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>

Тема 4 Права дітей та молоді груп ризику в умовах збройного конфлікту

Антон Кориневич

Питання долі дітей під час збройних конфліктів є одним із найактуальніших у сучасному міжнародному праві. Про це говорить велика кількість міжнародних договорів та інших міжнародних актів з прав людини та міжнародного гуманітарного права, які це питання врегульовують: Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Факультативний протокол до неї 2000 р. щодо участі дітей у збройних конфліктах, Африканська хартія прав і благополуччя дитини 1990 р., Конвенція про оборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, Декларація про захист прав жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 р., Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV) від 12 серпня 1949 р., Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., Римський статут Міжнародного кримінального суду, Статут Спеціального суду по Сьєрра-Леоне, норми звичаєвого міжнародного права.

Питання захисту прав дітей під час збройних конфліктів слід розглядати у двох площинах: захист дітей як жертв війни та заборона участі дітей у збройному конфлікті.

Щодо захисту дітей як жертв війни, то це питання врегульоване у Конвенції ООН про права дитини 1989 р., нормах міжнародного гуманітарного права. Норми Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV) від 12 серпня 1949 р. і Додаткового протоколу I встановлюють спеціальний режим захисту дітей під час міжнародного збройного конфлікту, норми Додаткового протоколу II – під час неміжнародного збройного конфлікту, норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права – під час обох видів збройних конфліктів. Цей спеціальний режим під час міжнародного збройного конфлікту за ЖК IV і Додатковим протоколом I включає особливу повагу і захист від будь-яких непристойних посягань, захист, допомогу і забезпечення утримання дітям, що опинилися у ситуації збройного конфлікту, не винесення смертного вироку щодо молодих людей, які не досягли 18-річного віку. Під час скоєння правопорушення; під час неміжнародного збройного конфлікту за Додатковим протоколом II – не винесення смертного вироку вирок щодо молодих людей, які не досягли 18-річного віку під час скоєння правопорушення, турботу і необхідну допомогу дітям. Застосовуються всі можливі заходи заради возв'єднання родин, застосовуються заходи для тимчасової евакуації дітей з району воєнних дій в більш безпечний район заради безпеки дитини.

Разом з тим, звичаєве міжнародне гуманітарне право встановлює, що діти, яких торкнувся збройний конфлікт, мають право на особливу повагу та захист. Практикою держав ця норма встановлюється як норма звичаєвого міжнародного гуманітарного права, що застосовується як у випадку міжнародного, так і у випадку неміжнародного збройного конфлікту. Практика вказує, що особливі повага та захист, на які діти мають право, охоплює: захист від всіх форм сексуального насильства; утримання окремо від дорослих у випадку позбавлення волі, якщо тільки вони не є членами однієї родини; доступ до освіти, харчування і послуг охорони здоров'я; евакуацію з зони бойових дій для гарантування безпеки; возв'єднання дітей з їх родинами (Дослідження Міжнародного Комітету Червоного Хреста «Звичаєве міжнародне гуманітарне право»).

Щодо другої площини захисту прав дитини під час збройних конфліктів, а саме заборони участі дітей у збройному конфлікті, то він становить собою серйозну проблему, адже наразі як мінімум у 14 країнах світу діти використовуються як солдати у збройних силах і воєнізованих групах, а деякі люди, які неправомірно вербують дітей, залишаються на волі.

Заборона участі дітей у збройних конфліктах та їх вербування також врегульовано нормами сучасного міжнародного права. Це питання розкривається у Конвенції ООН з прав дитини 1989 р., Факультативному протоколі 2000 р. до неї щодо участі дітей у збройних конфліктах, Африканській хартії прав і благополуччя дитини 1990 р., Конвенції про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, Додатковому протоколі І до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., нормах звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Зокрема, на сьогодні абсолютно забороненими є участь у збройних конфліктах і вербування з цією метою дітей віком до 15 років (Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Додатковий протокол І і Додатковий протокол ІІ до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р.). Більше того, таке вербування криміналізоване і становить воєнний злочин за Римським статутом Міжнародного кримінального суду і Статутом Спеціального суду по Сьєрра-Леоне. Зокрема, у березні 2012 року свій перший вирок виніс Міжнародний кримінальний суд: колишнього лідера конголезьких повстанців Томаса Лубангу Д'Іло було визнано винним у вербуванні дітей для участі у міжетнічному конфлікті в провінції Ітурі (Демократична Республіка Конго) в 2002 – 2003 роках, і йому було призначено покарання у чотирнадцять років позбавлення волі.

Щодо участі у збройних конфліктах та вербування дітей віком до 18 років, то доводиться констатувати, що наразі у міжнародному праві відсутня абсолютна заборона таких дій. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 р. має на меті підвищення мінімального віку дітей для участі у збройних конфліктах до 18 років, проте універсальної норми, яка б чітко прописувала таке правило і встановлювала абсолютну заборону залучення дітей віком до 18 років до участі у збройних конфліктах, він не містить. Він проголошує, що держави – учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали прямої участі у військових діях, і забезпечують, щоб особи, які не досягли 18-річного віку, не підлягали обов'язковому призову до їхніх збройних сил.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

Кейс 1. В організованому збройному угрупованні «А» активно залучають дітей віком до п'ятнадцяти років до так званого «військово-патріотичного руху». В рамках участі в цьому так званому «русі» діти тренуються у мілітаризованих дитячих таборах з елементами військової підготовки, проходять чергування на блокпостах у зоні бойових дій. З боку організованого збройного угруповання «А» відділяються інструктори, які відповідають за військову підготовку дітей. Також створюються парамілітарні організації та структури (загони, відділення), до складу яких входять діти, які в майбутньому увійдуть до так званих «Збройних сил «А». У навчальних закладах, які знаходяться на території, підконтрольні організованому збройному угрупованню «А», пропагуються насильство, ненависть до окремих національних, етнічних, релігійних груп. З навчальних плавнів і програм середніх шкіл вилучаються історія і державна мова держави «Б». Книжки, написані державною мовою держави «Б», вилучаються, а нерідко просто знищуються.

Питання:

- Чи правомірно залучати дітей до участі у так званих «військово-патріотичних рухах»?
- Чи правомірні тренування дітей у мілітаризованих таборах з елементами військової підготовки?
- Чи можна залучати дітей до чергування на блокпостах у зоні бойових дій? Чи містить така поведінка ознаки злочину? Якщо так, то як Ви можете кваліфікувати такий злочин?
- Чи повинні нести юридичну відповідальність інструктори, які тренують дітей у мілітаризованих таборах? Чи понесе відповідальність організоване збройне угруповання «А», яке виділяє цих інструкторів?
- Як Ви можете охарактеризувати створення парамілітарних організацій та структур (загонів, відділень), в яких діти готуються до майбутнього вступу до так званих «Збройних сил «А»?
- Як з юридичної точки зору Ви можете оцінити явища, які відбуваються у середніх школах на підконтрольній організованому збройному угрупованню «А» території?

Кейс 2. На території окремих районів областей А і Б йде довготривале й інтенсивне застосування збройної сили між Збройними силами держави В і організованим збройним угрупованням Г. При цьому обидві сторони контролюють певні ділянки території окремих районів областей А і Б. З метою досягнення військової переваги та маскування військової техніки і засобів враження (озброєння), організоване збройне угруповання Г розміщує їх на території середніх шкіл, дитячих садків, лікарень. При цьому так звана «місцева адміністрація Г» примушує дітей й надалі ходити у школи, батьків відводити дітей у дитячі садки, а лікарні працювати у звичному режимі. Окрім цього, під час бойових дій учасники організованого збройного угруповання Г часто прикриваються дітьми з метою уникнення враження Збройними силами держави В. Генштаб Збройних сил держави В не атакує цивільне населення і цивільні об'єкти, проте висловлює занепокоєння тим, що в цивільних об'єктах часто ховаються учасники організованого збройного угруповання Г і ведуть звідти вогонь на враження. Окрім того, окремі керівники організованого збройного угруповання Г пропонують дітям долучатися до їхніх лав, обіцяючи чудові умови «служби» і перспективи кар'єрного росту.

Питання:

- Чи можна розміщувати військову техніку і засоби враження (озброєння) на території шкіл, дитячих садків, лікарень? Як Ви охарактеризуєте наказ так званої «місцевої адміністрації Г» дітям надалі ходити у школи, батькам відводити дітей у дитячі садки, а лікарням працювати у звичному режимі?
- У яких ситуаціях Генштаб Збройних сил держави В може віддати законний наказ щодо нападу на членів організованого збройного угруповання Г, що засіли у цих цивільних об'єктах? Які мають бути правила такого нападу?
- Як Ви можете охарактеризувати прикриття дітьми під час воєнних дій? Які основні правила ведення воєнних дій порушуються при такій поведінці?
- Як з юридичної точки зору Ви можете оцінити пропозиції окремих керівників організованого збройного угруповання Г щодо залучення дітей до їхніх лав? Це злочин? Якщо так, то який?

||
РОЗДІЛ

Механізми захисту прав дітей та молоді груп ризику

Тема 1 Система захисту прав людини Організації Об'єднаних Націй

Ганна Янова

Організація Об'єднаних Націй заснована в 1945 році, сьогодні її членами є 193 держави. Метою організації є підтримка міжнародного миру та безпеки; розвиток дружніх відносин між націями на основі поваги до принципу рівноправ'я і самовизначення народів; здійснення співробітництва для розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру та для заохочення й розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх незалежно від раси, статі, мови та релігії; погодження дій націй для досягнення цих цілей.¹⁶ Головними органами ООН є Генеральна Асамблея, Економічна і Соціальна Рада, Рада Безпеки, Секретаріат та Міжнародний Суд.

Генеральна Асамблея ООН складається з усіх членів ООН. Рішення Генеральної Асамблеї ООН щодо важливих питань (рекомендації щодо підтримки міжнародного миру і безпеки, вибори непостійних членів Ради Безпеки, вибори членів ЕКОСОР, прийом нових членів в ООН, призупинення прав і привілеїв членів Організації, виключення з Організації її членів, бюджетні питання) приймаються більшістю в дві треті присутніх і тих, хто бере участь в голосуванні членів Асамблей.¹⁷ Рішення з інших питань приймаються простою більшістю присутніх і голосуючих. Кожен член має один голос. Щороку у вересні всі члени ООН зустрічаються в штаб-квартирі в Нью-Йорку на щорічній сесії Генеральної Асамблеї.

Рада Безпеки ООН складається з п'ятнадцяти членів. Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США є постійними членами Ради Безпеки ООН. Ще десять непостійних членів обираються Генеральною Асамблеєю ООН на 2 роки. Кожен член Ради Безпеки має один голос. Рішення з процедурних питань вважаються прийнятими, якщо за них проголосували дев'ять членів Ради Безпеки, з усіх інших питань – якщо за них віддали голоси дев'ять членів, включаючи голоси всіх постійних членів¹⁸ («право вето»). Варто зауважити, що Рада Безпеки визначає існування будь-якої загрози миру, будь-яке порушення миру або акту агресії і робить рекомендації або вирішує те, які заходи слід вжити для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки.¹⁹

До Економічної та Соціальної Ради (ЕКОСОР) входить п'ятдесят чотири члени, які обираються Генеральною Асамблеєю. До повноважень ЕКОСОР належить ініціювання та проведення досліджень; складання доповідей щодо міжнародних проблем в економічній, соціальній, культурній, освітній та інших сферах; розробка рекомендацій щодо цих питань для Генеральної Асамблеї, членів Організації та зацікавлених спеціалізованих установ з метою заохочення держав до дотримання прав людини і основних свобод; скликання міжнародних конференцій; і розробка для подання Генеральній Асамблеї проектів конвенцій з питань, що входять до її компетенції.²⁰

Секретаріат складається з Генерального Секретаря та персоналу, який може знадобитися для Організації. Генеральний Секретар (з 2007 року – Пан Гі Мун) призначається Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки.

До складу Міжнародного Суду входять 15 незалежних суддів, обраних, незалежно від їх громадянства, з числа осіб з високими моральними характеристиками, які відповідають

¹⁶ Стаття 1, Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН від 26.06.1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010

¹⁷ Стаття 18, Статут Організації Об'єднаних Націй

¹⁸ Стаття 27, Статут Організації Об'єднаних Націй

¹⁹ Стаття 39, Статут Організації Об'єднаних Націй

²⁰ Стаття 62, Статуту Організації Об'єднаних Націй

вимогам, що пред'являються в їхніх країнах для призначення на вищі судові посади, або є юристами з визнаним авторитетом в галузі міжнародного права.²¹

Серед інституцій та осіб, що займаються правами дітей в рамках універсальної системи, можна виділити: Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Спеціального доповідача ООН з питань торгівлі дітьми, дитячої проституції та порнографії, Офіс Спеціального представника з питань участі дітей у збройних конфліктах, Спеціального представника з питань насильства щодо дітей.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) створений в грудні 1946 року, щоб забезпечити харчуванням, одягом та медичною допомогою дітей після Другої Світової Війни. Сьогодні офіси фонду є в 190 країнах; вони реалізують свої цілі через програми співпраці, що розроблені разом з урядами країн. З метою забезпечення ефективної роботи в країні її потреби аналізуються в доповіді, що готовується на початку програмного циклу. Працює такий офіс і в Україні.

У 1990 році міжнародне занепокоєння високим рівнем сексуальної експлуатації та торгівлі дітьми призвело до призначення Спеціального доповідача ООН, що уповноважений розслідувати експлуатацію дітей в усьому світі, надавати доповіді Генеральній Асамблей та Раді з прав людини, готувати рекомендації щодо захисту прав дітей. Варто зауважити, що це єдиний мандат в системі спеціальних процедур ООН з фокусом виключно на права дітей. Спеціальний доповідач відвідував Україну в 2006 році, за результатами був підготовлений звіт²².

Спеціальний представник Генерального Секретаря ООН з питань участі дітей у збройних конфліктах сприяє посиленню захисту дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, підвищенню поінформованості, зміцненню міжнародного співробітництва для їх захисту, збирає інформацію про становище дітей, що постраждали від війни. В річному звіті Спеціального представника за 2014 рік була представлена інформація про грубі порушення прав дитини в 23 країнах, України серед них не було.

Діяльність Спеціального представника з питань насильства щодо дітей спрямована на попередження і ліквідацію всіх форм насильства щодо дітей. Він звітує перед Генеральним секретарем ООН, очолює Міжвідомчу робочу групу з питань насильства щодо дітей і тісно співпрацює з різними партнерами в рамках і за межами системи ООН.

Також ООН запроваджено цілу низку контрольних механізмів захисту прав людини. Вони регулюються відповідними основними міжнародними договорами, яких існує на сьогодні дев'ять, це:

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права;
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права;
- Конвенція про права дитини;
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок;
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації;
- Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей;
- Конвенція про права інвалідів;
- Міжнародна конвенція для захисту усіх осіб від насильницьких зникнень.

З метою моніторингу виконання положень цих договорів створені відповідні контрольні органи – комітети: Комітет з прав людини; Комітет проти тортур; Комітет з економічних, соціальних та культурних прав; Комітет з прав дитини; Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок; Комітет з ліквідації расової дискримінації; Комітет з захисту прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей; Комітет з прав інвалідів; Комітет з насильницьких зникнень.

Моніторинг відбувається через розгляд періодичних доповідей держав-учасниць, індивідуальних повідомлень (скарг), міждержавних повідомлень, підготовку загальних спостережень, розслідування. Членами комітетів є незалежні експерти (від 10 до 23), що

²¹ Стаття 2,3 Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй

²² Доповідь Спеціального доповідача щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Children/Pages/CountryVisits.aspx>

відзначаються високими моральними якостями та визнаною компетентністю, обираються державами-учасницями договорів, але не є представниками держав.

Варто також згадати Раду з прав людини, що в 2006 році замінила Комісію з прав людини, та є міжурядовим органом у системі ООН. Членами Ради є 47 держав, які обираються Генеральною Асамблеєю більшістю голосів, враховуючи справедливий географічний розподіл²³. Рада з прав людини проводить не менш трьох сесій на рік в Женеві загальною тривалістю не менше 10 тижнів. До напрямків її роботи належить: допомога державам у виконанні зобов'язань в сфері прав людини на основі діалогу, надання технічної допомоги, рекомендацій Генеральній Асамблеї щодо подальшого розвитку міжнародного права в галузі прав людини.

Універсальний періодичний огляд (УПО) – це механізм Ради з прав людини, створений для моніторингу виконання державами-членами ООН зобов'язань у сфері прав людини. Кожна країна проходить УПО один раз на чотири роки, що включає в себе такі етапи: підготовку державою та іншими зацікавленими сторонами звіту, консультації на національному рівні з метою підготовки країни до участі в УПО, надання інформації громадськими організаціями; тригодинний інтерактивний діалог з державою в рамках Робочої групи з УПО; прийняття Робочою групою з УПО звіту, присвяченого ситуації в країні; схвалення Радою з прав людини підсумкового звіту УПО; подальші заходи та їх виконання державою. По закінченню розгляду Рада готує заключні зауваження та рекомендації.

Одним із найважливіших документів в сфері захисту прав дитини є Конвенція про права дитини, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року, а набула чинності 2 вересня 1990 року. Хоча права дитини обговорювались на міжнародному рівні і раніше, зокрема в 1959 році була прийнята Декларація про права дитини, крім того окремі положення, що стосуються дітей, були включені в інші договори, наприклад Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Європейську соціальну хартію, все ж існувала необхідність прийняти обов'язковий для виконання документ, що стосувався дітей, беручи до уваги серйозні порушення їхніх прав. Конвенція про права дитини є найбільш широко ратифікованим договором з прав людини в історії. Станом на липень 2015 року лише три країни – Південний Судан, Сомалі²⁴ та США – не ратифікували Конвенцію.

25 травня 2000 року Генеральною Асамблеєю ООН було схвалено два факультативних протоколи до Конвенції – Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах і Факультативний протокол щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. Більше того, 19 грудня 2011 року було прийнято третій Факультативний протокол, що набув чинності в квітні 2014 року та дозволяє особі або групі осіб, що стали жертвою порушення прав, передбачених в Конвенції та двох Факультативних протоколах, подавати скарги до Комітету.

Як вже зазначалось, для спостереження за виконанням зобов'язань, взятих державами відповідно до Конвенції про права дитини та двох факультативних протоколів до неї, був створений Комітет з прав дитини, що складається з 18 незалежних експертів. Держави повинні представити доповіді через два роки після приєднання до Конвенції, а далі вони подають періодичні доповіді кожні п'ять років. Комітет розглядає кожну доповідь і направляє свої рекомендації державі у вигляді «заключних спостережень». Останній раз Комітет розглядав доповідь України в 2011 році²⁵.

Комітет також публікує своє тлумачення положень міжнародно-правових актів з прав людини, відомі як загальні зауваження за тематичними питаннями²⁶, наприклад, Загальне

²³ Резолюція 60/251 Генеральної Асамблеї ООН від 15 березня 2006, пара. 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/60/251&Lang=E

²⁴ 20 січня 2015 Президент Сомалі підписав Конвенцію про права дитини, процес ратифікації буде завершено, як тільки уряд Сомалі передасть ратифікаційні грамоти в штаб-квартиру ООН в Нью-Йорку. Сомалі стане 195 країною, яка ратифікувала Конвенцію.

²⁵ Комітет ООН з прав дитини: заключні зауваження: Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/UN_CRC_ConcludingObservations_Ukr.pdf

²⁶ Загальні зауваження Комітету з прав дитини, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11

зауваження № 10 (2007) про права дітей в рамках відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, Загальне зауваження № 14 (2013) про право дитини на врахування її інтересів в першочерговому порядку.

Крім того, приблизно раз на рік Комітет організовує загальні обговорення щодо економічної експлуатації дітей, прав дитини в сім'ї, ювенальної юстиції тощо. Результатом таких дискусій може стати ініціювання дослідження щодо того чи іншого питання, початок роботи з інтерпретації положень статей Конвенції про права дитини.

Серед документів ООН щодо захисту прав дітей груп ризику варто звернути увагу на Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН (Ер-Ріядські керівні принципи), Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненнем (Токійські правила), Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- Який орган створений в ООН для спостереження за виконанням зобов'язань, взятих державами відповідно до Конвенції про права дитини та двох фахультативних протоколів до неї?
- Назвіть механізм звітування держави щодо виконання Конвенції ООН про права дитини?
- Яка інституція сприяє посиленню захисту дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, підвищенню поінформованості, зміцненню міжнародного співробітництва для їх захисту, збирає інформацію про становище дітей, що постраждали від війни?

Тема 2 Регіональна Європейська система захисту прав людини

Ганна Янова

Окрім універсальної системи захисту прав людини існують також регіональні – міжамериканська, африканська та європейська. Вони були створені, зокрема, для більш ефективного вирішення питань, характерних для окремого регіону; забезпечення вищих стандартів, ніж ті, що передбачені в договорах ООН; створення більш ефективних механізмів моніторингу та реалізації прав.

Рада Європи є провідною правозахисною організацією в регіоні, що заснована на таких цінностях, як права людини, демократія та верховенство права, та складається з 47 держав-членів. До структури організації належить: Генеральний Секретар, Комітет Міністрів, Парламентська Асамблея, Уповноважений з прав людини, Конгрес місцевих та регіональних органів влади, Конференція міжнародних неурядових організацій та Європейський суд з прав людини.²⁷

Генеральний секретар обирається Парламентською Асамблеєю на п'ятирічний термін та є головою організації. Він відповідає за стратегічне планування і напрямки роботи організації.

Комітет міністрів складається з міністрів закордонних справ кожної держави-члена або їх постійних дипломатичних представників у Страсбурзі. Він приймає рішення щодо політики Ради Європи та затверджує бюджет і програму діяльності організації.

²⁷ Структура Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/en/web/about-us/structure>

Парламентська Асамблея складається з 318 парламентарів з 47 держав-членів. Асамблея обирає Генерального секретаря, Комісара з прав людини і суддів Європейського суду з прав людини; забезпечує платформу для дебатів та проводить моніторинг виборів.

Уповноважений з прав людини Ради Європи сприяє ефективному дотриманню прав людини, допомагає державам-членам у імплементації стандартів Ради Європи в галузі прав людини; сприяє розвитку освіти щодо прав людини в державах-членах; виявляє недоліки інституцій у сфері захисту прав людини; сприяє діяльності омбудсменів та інших правозахисних інституцій; надає консультації та інформацію щодо захисту прав людини в регіоні.²⁸

Конгрес місцевих і регіональних влад відповідає за зміцнення місцевої та регіональної демократії, складається з 636 обраних представників, що представляють більше 200 000 місцевих і регіональних влад.

До складу Конференції міжнародних неурядових організацій входять близько 400 організацій. Вона забезпечує зв'язок між політиками та громадськістю, є платформою для діалогу з органами Ради Європи, а також для комунікації між її членами.

Постійно діючим судовим органом, що забезпечує дотримання Європейської конвенції з прав людини в системі Ради Європи, є Європейський суд з прав людини.

В європейській системі захисту прав людини серед документів, що мають рекомендацийний характер («м'яке» право), варто звернути увагу на Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей; Рекомендацію N R(87)20 про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх; Рекомендацію 1601(2003) про покращення долі дітей, залишених у спеціалізованих дитячих закладах; Рекомендацію N Rec (2003) 20 про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх; Рекомендацію Rec(2005)5 про права дітей, що мешкають у спеціалізованих дитячих закладах; Рекомендацію Rec (2005) 9 про захист свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям; Рекомендацію 1778 (2007) про дітей-жертв: ліквідація всіх форм насильства, експлуатації та зловживань; Рекомендацію CM / Rec (2008) щодо європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, які підлягають призначенню санкцій або заходів; Рекомендацію 1905 (2010) щодо дітей, які стають свідками насильства в сім'ї.

З-поміж документів, що є обов'язковими для виконання («жорстке» право), окрім Європейської Конвенції з прав людини, важливе значення має Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Європейська конвенція про здійснення прав дітей, Європейська соціальна хартія (переглянута), Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Конвенція про контакт з дітьми.

Європейська конвенція з прав людини підписана в Римі в 1950 році, набрала чинності в 1953 році. 47 держав-членів Ради Європи є учасницями Конвенції. Відповідно до її положень держави-учасниці гарантують основні громадянські та політичні права не тільки своїм громадянам, але будь-кому, хто перебуває під їхньою юрисдикцією. Конвенція захищає право на життя (стаття 2), право на свободу та особисту недоторканість (стаття 5), право на справедливий суд (стаття 6), право на повагу до приватного та сімейного життя (стаття 8), свободу думки, совісті та релігії (стаття 9), свободу вираження поглядів (стаття 10), свободу зібрань та об'єднань (стаття 11), право на шлюб (стаття 12), право на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13). Більше того, Конвенція забороняє тортури та нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження чи покарання (стаття 3), рабство та примусову працю (стаття 4), свавільне та незаконне ув'язнення (стаття 7) і дискримінацію у здійсненні прав та використанні свобод, передбачених в Конвенції (стаття 14).

Європейська система захисту прав людини вважається найефективнішою серед регіональних систем саме завдяки діяльності Суду, який дозволяє Конвенції залишатися динамічним інструментом, що може відповідати новим викликам та змінювати верховенство права в Європі.

²⁸ Уповноважений з прав людини Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/en/web/commissioner/mandate>

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- Яка інституція Ради Європи сприяє розвитку освіти щодо прав людини в державах-членах, виявляє недоліки законодавства та практики у сфері захисту прав людини?
- Чим відрізняються норми «жорсткого» та «м'якого» права?
- Для кого положення Європейської конвенції з прав людини є обов'язковими?

Тема 3 Обмеження прав людини – на прикладі практики Європейського суду з прав людини стосовно дітей та молоді груп ризику: критерії правомірності

Ганна Янова

Відповідно до статті 19 Європейської конвенції з прав людини створено Європейський суд з прав людини, що розглядає індивідуальні чи міждержавні заяви та виносить рішення стосовно порушень прав, гарантованих Конвенцією. Суд складається з 47 суддів, обраних Парламентською Асамблеєю на 9 років. Заяви, подані до Європейського суду, розглядаються одним, трьома або в складі палати з 7 суддів. В окремих випадках справи може розглядати Велика палата з 17 суддів. Рішення Суду є обов'язковими для країн, щодо яких винесені, та сприяють змінам в законодавстві та адміністративній практиці у багатьох сферах. Щодо України, то відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Європейську конвенцію з прав людини та практику Суду як джерело права.

Щодо прийнятності заяв, то потрібно зважати на такі умови: скарга має бути подана проти держави-учасниці Європейської конвенції; скарга має стосуватися права, що захищається Конвенцією; порушення має відбутися після того, як держава ратифікувала Конвенцію; заявник має вичерпати всі національні засоби юридичного захисту; заявка подається протягом 6 місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні; заявник є жертвою порушення і зазнав суттєвої шкоди. Суд розглядає справу разом з представниками сторін і, у разі необхідності, проводить розслідування.²⁹ Зверніть увагу, що процедура дружнього врегулювання спору, передбачена статтею 39 Європейської конвенції, можлива на будь-якій стадії провадження.

Конвенція передбачає, що держави-учасниці гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в Конвенції. Варто зауважити, що ці права і свободи не є абсолютноними, тобто держава може втручатися в їх здійснення відповідно до визначених умов. До абсолютнох прав, які не можна порушувати за будь-яких умов, належать лише заборона катування та заборона рабства і примусової праці (стаття 2 та 3 Європейської конвенції).

Стаття 8 Конвенції зазначає, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Відповідно до частини 2 цієї статті: «Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб». На прикладі цієї статті бачимо, що держава може втручатися в

²⁹ Стаття 38, Європейська конвенція з прав людини

право на приватне та сімейне життя, але тільки якщо це відповідає закону, здійснюється у встановлених в статті інтересах (національна та громадська безпека чи економічний добробут країни), з визначеною метою (запобігання заворушенням чи злочинам, захист здоров'я чи моралі або захист прав і свобод інших осіб) та необхідне у демократичному суспільстві.

Отже, «трискладовий тест» Європейського суду передбачає такі критерії правомірного обмеження прав людини: втручання здійснено відповідно до закону, переслідувало легітимну мету, було необхідним у демократичному суспільстві. Важливо, що для того щоб втручання в право чи свободу не порушувало Конвенції, мають бути виконані всі три умови. Враховуючи практику Європейського суду, критерій «згідно з законом» передбачає, що:

1. Будь-які обмеження, що застосовується, мають бути передбачені в національному законодавстві (Сільвер та інші проти Сполученого Королівства, § 86).
2. Закон має бути доступний для громадян (Санді Таймс проти Сполученого Королівства, § 49).
3. Законодавство має бути сформульованим з достатньою чіткістю, щоб надати особі можливість визначити, чи буде її поведінка суперечити закону, та якими можуть бути наслідки порушень (Мелоун проти Сполученого Королівства, § 66).

Другою умовою для втручання в право, що дозволяється Конвенцією, є те, що таке втручання переслідує легітимну ціль, перелік яких зазначається в статтях Конвенції (наприклад, частина 2 статті 9 Кривенції). Легітимною ціллю можуть бути інтереси національної безпеки та територіальної цілісності (статті 8, 10, 11), інтереси громадської безпеки (статті 9, 11), інтереси економічного добробуту країни (стаття 8), запобігання заворушенням чи злочинам (статті 8, 10, 11), захист публічного порядку (стаття 9), охорона здоров'я чи моралі (статті 8-11); захист репутації інших (стаття 10), захист прав та свобод інших (статті 8-11); підтримання авторитету та безсторонності суду (стаття 10).

Нарешті, навіть якщо втручання було здійснено відповідно до закону та відповідало легітимній меті, таке втручання має бути необхідним в демократичному суспільстві, а саме: має відповідати „нагальній суспільній потребі“ (Санді Таймс проти Сполученого Королівства, § 59) та бути пропорційним законній меті (Гіллоу проти Сполученого Королівства, § 55).

Важливо зауважити, що, враховуючи різні культурні та правові традиції, характерні кожній державі-учасниці Конвенції, досить складно визначити єдині європейські стандарти в сфері прав людини, особливо щодо дискусійних питань, тому державам надається певна свобода розсуду у виконанні ними своїх зобов'язань, передбачених в Європейській конвенції з прав людини. Принцип свободи розсуду дає можливість уникнути конфронтації між Судом та державами і дозволяє балансувати суверенітет держав з їх зобов'язаннями відповідно до Європейської конвенції. Свобода розсуду держав не є необмеженою та передбачає „європейський нагляд“ щодо застосованих заходів та їх необхідності (Хендісайд проти Сполученого Королівства, § 49). Тобто, хоча законодавчі органи та національні суди можуть вирішувати, що є „необхідним в демократичному суспільстві“, спираючись на надану їм свободу розсуду, саме Суд, розглядаючи справу, виносить остаточне рішення беручи до уваги різні фактори (наприклад, чи існує європейський консенсус щодо певного питання) для того, щоб визначити чи діяла держава в межах свободи розсуди та, чи відповідає втручання положенням Конвенції.

Отже, для того, щоб втручання відповідало Конвенції, воно має бути здійснено відповідно до закону, переслідувати легітимну мету та бути необхідним в демократичному суспільстві. Якщо одна з цих умов не виконується, то таке втручання буде розглядатися як порушення Конвенції.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- Що означає, враховуючи практику Європейського суду, критерій «згідно з законом»?
- Коли дитина або молода людина може звернутися до Європейського суду за захистом своїх прав?
- У якому випадку втручання держави в право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції громадян буде відповідати Європейській конвенції?

Національна система захисту прав дітей та молоді груп ризику

Тема 1 Актуальні питання захисту прав дітей та молодих людей груп ризику в Україні

Олексій Лазаренко

Можна виділити такі категорії для аналізу – діти та молоді люди у конфлікті з законом і діти та молоді люди у контакті з законом. Проблеми першої категорії виникають у сфері відправлення правосуддя, другої – забезпечення стандартів надання соціальних послуг. Але, як правило, проблеми дітей та молодих людей груп ризику мають комплексну природу.

Специфічність категорії, а саме перебування дітей, молодих людей у контакті з правоохоронною системою, звертає нас до міжнародних правових актів таких, як Конвенція ООН про права дитини, а також принципів, які визначені Мінімальними стандартними правилами ООН, що стосуються відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх, так звані «Пекінські правила», а також Керівними принципами ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи), що були прийняті та проголошені резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї 14 грудня 1990 року. Ці системні правові акти визначають дві найважливіші мети відправлення правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників: сприяння благополуччю дитини та дотримання «принципу співрозмірності».

Ситуація в Україні така: якщо ми звертаємося до категорії дітей та молоді у конфлікті з законом, то перш за все треба аналізувати Кримінальний процесуальний кодекс (КПК), Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУПАП). У цьому разі найпоширенішою ситуацією з порушенням прав «дітей або молодих людей груп ризику» (ДМЛГР) можна вважати незаконне затримання.

На сьогодні підстави, порядок та строки адміністративного затримання громадян органами внутрішніх справ визначені у ст.ст. 262-265 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Адміністративне затримання може тривати не більше як три години, але у виняткових випадках законами України можуть встановлюватися інші строки, наприклад, до розгляду справи судом. Якщо порівняти з попередньою нормою, ми бачимо певну колізію, адже дитину у віці до 16 років, яка вчинила правопорушення, можна утримувати до 8 годин, а дитину старшого віку – 3 години.³⁰ У той же час пункт (б) статті 37 Конвенції ООН про права дитини визначає, що жодна дитина не може бути позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і на якомога коротший періоду часу.

Особливістю застосування чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення є те, що склади правопорушень, які ним визначаються, були просто неприйнятні до неповнолітніх у радянські часи (кодекс був прийнятий у 1984 році). Суспільство не могло собі уявити, що молоді люди у віці 17 років, які, наприклад, є студентами вищого навчального закладу, можуть порушити порядок організації та проведення зборів, мітингів, вуличних ходів і демонстрацій (стаття 185¹ КУПАП). Адже суспільні інститути того часу передбачали обов'язковість членства молоді у ВЛКСМ. Діяльність поодиноких громадських організацій було суворо регламентовано та перебувала під наглядом. Випадки вчинення правопорушення неповнолітнім, який досяг 16-річного віку, вважалися надзвичайними подіями і торкалися, як правило, всього колективу (школи, ПТУ, інституту). Саме цим можна пояснити види покарання щодо неповнолітніх, визначені статтею 24¹ КУПАП (зобов'язання публічно

³⁰ пункт 5 стаття 11, Закон України «Про міліцію»

або в іншій формі просити вибачення, застереження, догана, передача під нагляд батькам, колективам, громадянам).

Необхідно зазначити, що загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх виділені в Кримінальному процесуальному кодексі України в окрему 38-му главу. Однак, для затримання санкція прокурора чи дозвіл суду не потрібні. Затримання оформляється протоколом затримання, копія якого вручається затриманому і направляється прокурору. Срок затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, обраховується з моменту доставлення її в орган дізнатання або до слідчого, а якщо затримання провадиться на підставі постанови про розшук і затримання, винесеної органом дізнатання або слідчим, то з моменту фактичного затримання. Тривалість затримання особи, підозрюованої у вчиненні злочину, не може перевищувати сімдесяті двох годин. Слідчий або особа, яка провадить дізнатання, зобов'язані роз'яснити затриманому його права й обов'язки, встановлені чинним законодавством, про що робиться відмітка в протоколі затримання.³¹

У той же час перелік підстав для затримання неповнолітньої особи, молодої людини за підозрою у вчиненні злочину, якщо вона досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, такий самий, як і для дорослої особи, а саме: коли особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення; коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин; коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину. Водночас підліток, молода людина може і не здогадуватися про особливості процедури допиту, обов'язковість присутності законного представника, а також обов'язковість надання безоплатної правової допомоги, може не мати свого адвоката, внаслідок свого віку і матеріально-економічного стану.

Відповідно до частини 2 статті 492 КПК України затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у статті 177 даного Кодексу, а саме: якщо ця особа буде переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; може знищити, сховати або споторити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення або незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; буде перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; зможе вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

На сьогодні, рідко, але все ж неповнолітні, які затримуються за підозрою у вчиненні злочину, беруться під варту й утримуються в ізоляторах тимчасового тримання. При цьому процедура утримання, умови тримання нічим не відрізняються від дорослих заарештованих. І якщо в слідчих ізоляторах забезпечується право підлітків на навчання, то в ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ) таких можливостей підліткам не надається.

Повертаючись до розгляду другого напряму дотримання та захисту прав ДМЛГР, а саме: надання соціальних послуг, варто проаналізувати Закон України «Про соціальні послуги»³² та Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»³³. Проблемними питаннями залишаються співвідношення складних життєвих обставин та визначення груп ризику і порядок надання послуг.

Зупинимось на другій проблемі. Порядок надання послуг передбачає добровільність, тобто особа, яка їх потребує, має звернутися з письмовою заявою до місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування. Такий порядок іноді стає на заваді,

³¹ Маляренко В.Т. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. / Маляренко В.Т., Гончаренко В.Г. – Форум, 2003. – 938 с.

³² Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

³³ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 15.01.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/878-17>

адже споживачі послуг (ДМЛГР) з різних причин не звертається до відповідних надавачів послуг. А прийняти рішення за підлітка або молоду людину законний представник, опікун чи піклувальник може лише в разі, якщо такий набувач послуг неспроможний самостійно прийняти рішення про необхідність їх надання.

Необґрунтованим є обмеження права на соціальні послуги у разі, якщо особа, що отримує соціальні послуги, без поважних причин не виконує вимоги для їх одержання. Ураховуючи специфічність ДМЛГР, таке обмеження не передбачає усунення причин і умов, лише надає право надавачеві таких послуг вирішувати поважність причини, що є дуже суб'єктивним фактором. Обмеження або припинення надання соціальних послуг в односторонньому порядку з боку відповідного суб'єкта призводить до регресу в соціальній адаптації ДМЛГР, сприяє рецидивній злочинності.

В контексті забезпечення дотримання прав ДМЛГР важливу роль має відігравати положення про надання права суб'єктам соціальної роботи представляти інтереси дітей та молоді в їх відносинах з підприємствами, установами, організаціями, а також вживати вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. У той же час це право, а не обов'язок (виходячи з принципу добровільності при наданні соціальних послуг). Хоча у випадку забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги це положення має бути обов'язковим до виконання суб'єктами соціальної роботи.

Проблематичною також є норма щодо припинення надання соціальних послуг. Так, стаття 15 Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» містить підстави для зміни або припинення надання соціальних послуг дітям та молоді. Підставами для зміни або припинення надання соціальних послуг зокрема визнається добровільна відмова від отримання відповідного виду соціальних послуг, якщо ця відмова або її наслідки не порушують прав і свобод інших осіб та не становлять загрози життю особи, яка відмовляється від отримання відповідного виду соціальних послуг. Таке визнання не враховує ризики щодо рецидиву кримінальних правопорушень, споживання наркотичних речовин, залучення до комерційного сексу. Крім того, ця норма повинна мати обов'язковий характер і у разі надання соціальних послуг підлітку чи молодій людини, у випадку їх звільнення від відбування покарання з випробуванням, або застосування до дитини примусових заходів виховного характеру.

У цілому можна зробити висновок, що національна система захисту прав дітей та молодих людей груп ризику наразі несформована. Вона має окремі елементи у вигляді спеціалізованих служб, процедур, нормативних документів, що застосовуються у випадках реагування на факти порушення прав якоїсь однієї з груп ризику, наприклад діти в конфлікті з законом, або діти-шукачі притулку, або молоді люди, що споживають ін'єкційні наркотики. Комплексного підходу і системи надання послуг ДМЛГР як окремо взятій категорії споживачів соціальних, медичних, психологічних, юридичних та інших необхідних видів послуг наразі немає, що і є актуальною проблемою для Україні.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- Які дві категорії проблем можна виділити, говорячи про дотримання і забезпечення прав дітей та молодих людей груп ризику?
- Чому надання суб'єктам соціальної роботи права представляти інтереси дітей та молоді груп ризику є важливим інструментом в забезпеченні їхніх прав?
- Чи може бути обґрунтовано обмеження права на соціальні послуги у разі, якщо дитина або молодій особі груп ризику без поважних причин не виконує вимоги для їх одержання?

Тема 2 Національна система забезпечення і захисту прав дітей та молоді груп ризику

Олексій Лазаренко

В цілому в Україні сформовано систему органів державної влади й місцевого самоврядування, які покликані вирішувати питання забезпечення прав дітей, у тому числі груп ризику, а також сприяти запобіганню негативним явищам у дитячому середовищі. Це відповідає вимогам статті 3 Конвенції ООН про права дитини, згідно з якою держави-учасниці мають забезпечити, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали стандартам, що встановлені компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та щодо компетентності їх персоналу. Основним законом, який регламентує існування такої системи захисту прав дітей є Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»³⁴. Закон визначає перелік органів і служб у справах дітей, які складають основу державної системи захисту прав дітей, у тому числі і дітей груп ризику. Здійснення соціального захисту дітей і профілактики правопорушень серед них покладається в межах визначеної компетенції на:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей;
- орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;
- уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ;
- приймальники-розподільні для дітей органів внутрішніх справ;
- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;
- спеціальні виховні установи Державної пенітенціарної служби України;
- притулки для дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Однак, попри наявність розгалуженої системи органів і служб, покликаних забезпечувати права дитини, права дитини у багатьох випадках залишаються не захищеними, зокрема, внаслідок нечіткого розподілу сфер компетенції, дублювання функцій, недоступності та непрозорості послуг, низького рівня відповідальності працівників.

Якщо розглянути роль кожного суб'єкта в системі захисту прав дітей, ми побачимо відсутність координуючого органу, на який покладається основна функція – дотримання і захист прав дітей груп ризику, а додавши відсутність єдиної бази даних таких дітей і нормативного акту, який закріплював певний алгоритм надання послуг, можна казати про певні труднощі не тільки в наданні послуг, а й у обліку таких дітей та молодих людей.

Важливі повноваження щодо забезпечення прав дитини в Україні здійснюють Міністерство соціальної політики України. Враховуючи, що до його компетенції передано частину функцій ліквідованого Міністерства молоді та спорту³⁵, то крім забезпечення формування

³⁴ Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995, [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр>

³⁵ Указ Президента України «Про положення про Державну службу молоді та спорту України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/636/2011>

та реалізації державної політики у сфері праці та соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального діалогу, соціального захисту, волонтерської діяльності, до його функцій додані питання сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми, захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики пенсійного забезпечення

Забезпечення прав дітей на здобуття дошкільної, середньої, вищої та позашкільної освіти належать до повноважень Міністерства освіти і науки України, а права на охорону здоров'я, медичну допомогу та оздоровлення – до компетенції Міністерства охорони здоров'я України

Міністерство юстиції України здійснює надзвичайно важливі функції у сфері захисту прав і свобод дітей. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2006 р. № 1577, міністерство забезпечує реалізацію державної правової політики та політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, організовує в установлennому порядку своєчасне, повне і неупереджене примусове виконання рішень судів.

Виконуючи Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, Мін'юст готує рекомендації щодо приведення законодавства України відповідно до *acquis communautaire* та на їх підставі розробляє проекти нормативно-правових актів. Зокрема, при підготовці змін до українського законодавства щодо реалізації прав дітей воно має якнайкраще враховувати їх інтереси.

До функцій Міністерства внутрішніх справ України належить протидія фактам порушення прав дітей, а також проведення роботи із запобіганням вчиненню дітьми правопорушень, безпосереднє виявлення, припинення, розкриття злочинів проти дітей і вчинених дітьми.

Органи прокуратури також мають свої функції в системі захисту прав дітей. Відповідно до наказу Генерального прокурора підпорядкованим органам в своїй діяльності щодо організації захисту прав і свобод дітей основним завданням варто вважати захист особистих і соціально-економічних прав дітей, гарантованих Конституцією, законами України, Конвенцією ООН про права дитини, іншими міжнародно-правовими актами.³⁶ Для цього передбачається комплексне використання функції прокуратури щодо представництва інтересів дітей та держави в суді, нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового розслідування, підтримання державного обвинувачення в суді, нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи дітей.

Складнішою є ситуація з формуванням системи захисту молодих людей, яким виповнилося 18 років, тим більше якщо мова йде про молодих людей груп ризику.

У вересні 2012 року Міністерством юстиції України було підготовлено роз'яснення „Молодь: її права та соціальне становлення в сучасній Україні“³⁷. Основні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення та розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства та держави, основні напрями реалізації державної молодіжної політики щодо соціального становлення та розвитку молоді визначені в Законі України «Про сприяння соціальному становлен-

³⁶ Наказ Генеральної Прокуратури України «Про організація діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 6 грудня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу-пу:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GP14019.html

³⁷ Роз'яснення Міністерства юстиції України «Молодь: її права та соціальне становлення в сучасній Україні» від 13.09.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0032323-12/print1442583620821675>

ню та розвитку молоді в Україні»³⁸. Що стосується правового захисту молодих людей, то законом визначено, що протиправними є будь-які прямі або непрямі обмеження прав і свобод молоді незалежно від віку, крім передбачених законодавством. Вони тягнуть за собою відповідальність, встановлену законами України. Крім цього неправомірні рішення державних або громадських органів, дії або бездіяльність посадових осіб можуть бути у встановленому порядку оскаржені молодими громадянами або їх представниками в суді. Але, що стосується молодих людей груп ризику або необхідності приділення особливої уваги таким групам молодих людей, у цьому законодавчому акті нічого не зазначено.

Окремі аспекти організації роботи з молодими людьми групи ризику, зокрема проведення соціальної роботи, визначені в Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»³⁹. Одним із основних напрямів роботи з молодими людьми груп ризику визначено здійснення соціально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану дітей та молоді, які знали жорстокості та насильства, постраждали від торгівлі людьми, залучалися до найгірших форм дитячої праці, соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих дітей, молоді та членів їхніх сімей.

Цим законом також визначається коло суб'єктів соціальної роботи з молодими людьми груп ризику, до яких входять: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування. Додатково суб'єктами роботи визначаються: об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації; юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді; волонтери у сфері соціальної роботи з молоддю.

Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 року № 148 було затверджено Типове положення про центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді. Відповідно до цього Положення основними завданнями центру є створення умов для соціальної адаптації, зокрема, ВІЛ-інфікованих молодих громадян, розроблення і здійснення заходів щодо соціальної підтримки і супроводу молоді, що спрямовані на їхню інтеграцію в суспільство.

Центр відповідно до покладених на нього завдань надає ВІЛ-інфікованим молодим громадянам різні види соціальних послуг; здійснює лікувально-оздоровчі заходи, надає в разі потреби невідкладну допомогу.

Постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 року № 979 затверджено Типове положення про центр ресоціалізації наркозалежної молоді. Відповідно до цього Положення центр ресоціалізації наркозалежної молоді є спеціалізованим закладом, в якому на добровільних засадах цілодобово перебуває молодь, що пройшла курс лікування від наркотичної залежності в закладах охорони здоров'я та потребує отримання соціальних послуг.

Отже, необхідно констатувати, що національна система захисту прав дітей та молодих людей груп ризику в Україні повністю не сформована. Функціонує система захисту прав дітей і окремо гарантується певні права молодим людям (доступність соціальних послуг і рівність правових гарантій, надання першого робочого місця, квота робочих місць, умови для вторинної зайнятості молоді тощо). Захист та дотримання прав дітей та молодих людей груп ризику не виділені в окремий напрям державної політики, а віднесені до компетенції центральних та місцевих органів влади. Наслідком відсутності взаємодії і налагодженого співробітництва між різними органами влади для створення повноцінної національної системи захисту прав дітей та молодих людей груп ризику є формалізм чиновників та правоохоронців, який спричиняє порушення прав ДМЛГР. Ця категорія громадян в Україні буде надійно захищена лише за умов відповідального ставлення посадових осіб до виконання службових обов'язків та їхнього прагнення забезпечити права дитини та молодої людини.

³⁸ Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від від 05.02.1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>

³⁹ Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>

НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ ТА МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ ГРУП РИЗИКУ

Державний рівень

(Центральні органи виконавчої влади)

Міністерство соціальної політики;
Міністерство внутрішніх справ;
Міністерство освіти і науки;
Міністерство молоді і спорту;
Міністерство охорони здоров'я.

Регіональний рівень

(РМ АРК, обласні державні адміністрації, м. Київ)

Служби у справах дітей;
Управління у справах молоді і спорту;
ЦСССДМ, реабілітаційні центри*;
Управління освіти і науки;
ОВС, органи прокуратури, апеляційний суд.

Місцевий рівень

(районні державні адміністрації)

Служба у справах дітей;
Працівники уповноваженого підрозділу ОВС;
уповноважений прокурор, спеціа-лізований суддя;
Соціальні працівники;
Працівники ЦСССДМ.

*відносяться до системи охорони здоров'я

- Окремим елементом національної системи забезпечення прав дітей та молодих людей груп ризику можна визначити громадські організації, які працюють у даній сфері.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- Що є характерним для національної системи захисту прав дітей та молодих людей груп ризику?
- Що включає в себе правовий захист дітей та молодих людей груп ризику?
- Яку роль у національній системі захисту прав дітей та молодих людей груп ризику відіграє Міністерство соціальної політики України?

Тема 3 Судова система у захисті прав та законних інтересів дітей та молоді груп ризику

Павло Пархоменко

Однією з принципових відмінностей у роботі з дітьми та молоддю груп ризику (ДМЛГР) в Україні та європейських країнах, є функціонування ювенальних судів та ювенальної юстиції як системи правових відносин держави та такої категорії громадян, як діти і молоді люди. Саме тут потребує уточнення чому саме до такої особливої категорії, як діти, ще відносять і молодих людей, або молодь. Правові акти, зокрема кримінальне законодавство, у багатьох країнах Європи, Канаді передбачає розгляд справ про правопорушення, які вчинені молодими людьми у віці від 18 до 21 року по такій процедурі, як і відносно дітей. Вважається, що молода людина ще деякий час після настання «дорослішання» за біологічним віком, що зумовлює автоматично «дорослу відповідальність», не усвідомлює своєї доросlostі. Її дії спонтанні, експресивні, дуже часто не обдумані. Баланс між «це можна, бо ти доросла особа» і «за це треба відповідати, бо ти вже доросла особа» не витримується. Особливо це стосується дітей та молодих людей, умовно віднесених до групи ризику.

В Україні спроби дотримання такого стандарту можна констатувати в діяльності Державної пенітенціарної служби, а саме: визначення порядку закінчення відбування покарання засудженими особами, яким виповнилося 18 років у виховних колоніях для неповнолітніх. Але коли ми кажемо про наявність в державі систем ювенальної юстиції як гарантії дотримання прав ДМЛГР, мова йде не тільки про відправлення правосуддя в кримінальних справах чи виконання покарань. Ця система повинна забезпечувати дотримання всього спектру прав дитини і надання певних переваг для ДМЛГР як, наприклад, користувачів соціальних послуг.

Вітчизняні дослідники в галузі права зазначають, що на сьогодні в Україні діє розгалужена система захисту прав дітей, але діти, які скоїли протиправне діяння, зазвичай потрапляють під юрисдикцію органів кримінального правосуддя. Проблема адекватної реакції держави й суспільства на ситуацію з правопорушеннями серед дітей та молоді особливо гостро постала в роки незалежності. Нині не припиняються спроби запровадити гуманнішу систему роботи з дітьми, які у конфлікті із законом⁴⁰. Така система на заході має свою назву – ювенальна юстиція.

Сучасна ювенальна юстиція – це система державних, муніципальних, громадських, судових, правоохранних та правозахисних органів, установ та організацій, що на основі права та за допомогою медико-соціальних і психолого-педагогічних методик здійснюють правосуддя щодо дітей, профілактику та попередження правопорушень серед дітей, захист прав, свобод і інтересів дитини, ресоціалізацію тих дітей, що опинилися у складній життєвій ситуації. Тож це не тільки система правосуддя, що передбачає розгляд кримінальних справ за участю неповнолітніх, а й особлива спеціалізована юстиція у справах сім'ї і неповнолітніх, до складу якої, як до загальної юстиції, входить уповноважені державою суди, що мають застосовувати судову владу для розв'язання правових конфліктів і реагувати на кримінальні ситуації, вирішувати цивільно-правові спори для забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх та сімей, в яких вони виховуються. На сьогодні розуміння ювенальної юстиції в Україні зводиться до її більш вузького значення як спеціалізованого кримінально-

РОЗДІЛ

⁴⁰ Крестовська Н. Міфи про ювенальну юстицію. // Журнал Верховної Ради України «Віче» №15, серпень 2010, Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.viche.info/journal/2126/>

го правосуддя у справах неповнолітніх, де неповнолітні виступають як правопорушниками, так і жертвами злочинів.

Говорячи про судовий захист прав дітей та молоді груп ризику варто звернути увагу на провадження щодо неповнолітніх у справах про адміністративні правопорушення, де основним нормативним актом є Кодекс України про адміністративні правопорушення. При розгляді таких справ у першу чергу необхідно зазначити, що вони підлягають розгляду тільки в судовому порядку, що випливає із змісту статті 221 КУпАП, згідно з якою судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років. До таких осіб згідно із статтею 13 КУпАП застосовуються не адміністративні стягнення, а заходи впливу, перелік яких наведено в статті 24-1 КУпАП, зокрема такими є:

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- 2) попередження;
- 3) догана або сувора догана;
- 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Хоча можуть бути випадки, коли у разі вчинення особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років адміністративних правопорушень, передбачених статтями 44, 51, 121-127, частинами першою, другою і третьою статті 130, статтею 139, частиною другою статті 156, статтями 173, 174, 185, 190-195 КУпАП, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. Необхідно зауважити, що у разі ухилення батьків від виконання своїх обов'язків, вчинення неповнолітнім адміністративного правопорушення або злочину батьки чи або особи, що їх замінюють, притягаються до адміністративної відповідальності (стаття 184 КУпАП).

На сьогодні специфіка кримінального провадження щодо неповнолітніх визначена главою 38 Кримінально-процесуального кодексу України «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», додатково особливості такого провадження певним чином розкриті в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 №5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», Листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» від 18 липня 2013 року, Узагальненні судової практики Верховного Суду України у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність від 29 серпня 2003 року.

Говорячи про особливості обрання запобіжних заходів відносно неповнолітніх потрібно вказати, що за наявності підстав, передбачених КПК України, до неповнолітнього з урахуванням його вікових та психологічних особливостей, роду занять може бути застосовано один із запобіжних заходів, передбачених КПК України. Затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у статті 177 КПК України. Важливо, що про затримання і взяття під варто неповнолітнього негайно сповіщаються його батьки чи особи, які їх замінюють.

Слідчий суддя, суд повинен пам'ятати, що тримання під вартою має застосовуватись до неповнолітнього лише у виняткових випадках як крайня міра, з визначенням якомога коротших термінів такого тримання та із забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування чи продовження (рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 1998 року у справі «Ассенов та інші проти Болгарії»). Реалізуючи положення частини 5 статті 199 КПК, слідчий суддя, а також суд відповідно до частини 3 статті 331 КПК мають враховувати, що після спливу певного часу (строку дії попередньої ухвали) саме лише існування обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, а тому в рішенні суд зобов'язаний, розглянувши можливість обрання альтернативних запобіжних

заходів, навести інші підстави для подальшого тримання особи під вартою (рішення ЄСПЛ від 20 січня 2011 року у справі «Прокопенко проти України»).

Крім того, правильною слід визнати практику здійснення судового розгляду за обов'язкової участі представників служби у справах дітей та кримінальної міліції у справах дітей. Зокрема, суд, призначаючи підготовче судове засідання, для повної реалізації вимог, передбачених статтями 485, 487 КПК України, має надіслати відповідним органам повідомлення про початок судового провадження за участю неповнолітнього обвинуваченого та викликає їх в підготовче судове засідання. Під час підготовчого судового засідання з метою підготовки до судового розгляду відповідно до пункту 2 частини 3 та 5 статті 315 та статей 485, 487, 496 КПК України суд зобов'язує представника служби у справах дітей надати суду інформацію про особу неповнолітнього, в тому числі й з урахуванням відомостей, отриманих від регіонального представництва кримінальної міліції у справах дітей.

Види покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітнього передбачені статтею 98 Кримінального кодексу України, зокрема до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань: штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк. Крім того, до неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

При призначенні покарання неповнолітньому суд, крім обставин, передбачених у статтях 65-67 ККУ, враховує умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. Приклад призначення покарання (справа Бахмацького районного суду Чернігівської області): «Вирішуючи питання про міру, суд відходить із принципів законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання, та відповідно до ст. 65 КК України бере до уваги ступінь тяжкості вчиненого злочину, що згідно ст. 12 КК України є злочином середньої тяжкості, враховує наслідки та обставини вчиненого злочину (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності), умови життя та виховання неповнолітнього, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього, його молодий вік, сімейний стан та стан здоров'я, наявність постійного місця проживання, посередньої характеристики за місцем проживання та навчання, враховує наявність обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, разом із тим, приймаючи до уваги попереднє неодноразове притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, яке свідчить, що той не став на шлях виправлення, доходить висновку, що відсутні підстави для обрання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, але обираючи таке, є всі підстави обрати його не в межах максимальної санкції закону, що передбачає відповідальність за вчинений злочин і є необхідним і достатнім для його виправлення та попередження нових злочинів».

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогодні чинне законодавство містить певні особливості щодо судового захисту прав дітей та молоді груп ризику, така специфіка закріплена як в процесуальних так і в матеріальних нормах. Зокрема, встановлені спеціальні заходи впливу, які застосовуються при вчиненні адміністративних правопорушень, обумовлені особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх та мають специфіку обрання запобіжних заходів щодо них, а ККУ встановлені окремі покарання для неповнолітніх. Наявність таких спеціальних норм свідчить про особливий статус описуваних суб'єктів правовідносин, проте законодавча база в даній сфері перебуває лише в стані формування і потребує серйозних доопрацювань і пропозицій, а також наявна необхідність вдосконалення всієї системи органів, які здійснюють захист прав дітей та молоді групи ризику.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- Що таке ювенальна юстиція?
- В чому полягають особливості обрання запобіжних заходів відносно неповнолітніх і чи можуть вони застосовуватися до осіб, яким вже виповнилося 18 років?

- Які спеціальні заходи впливу, які застосовуються до молодих людей при вчиненні адміністративних правопорушень? Чи різняться вони в залежності від віку: 16-18 років, 18-25 років?
- Чи повинен суд ураховувати при розгляді справи щодо молодої людини крім наслідків та обставин вчиненого злочину, умови життя та виховання, вплив інших осіб, рівень розвитку та інші особливості особи, його молодий вік, сімейний стан та стан здоров'я, наявність постійного місця проживання, характеристики за місцем проживання та навчання? Чи це враховується тільки щодо неповнолітньої особи?
- Виходячи з яких міркувань розгляд справи в суді щодо обвинувачення неповнолітнього, повинен відбуватися за обов'язкової участі представників служби у справах дітей та кримінальної міліції у справах дітей?

Тема 4 Національний превентивний механізм із запобігання жорстокому та такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню в системі захисту прав дітей та молоді груп ризику

Олена Темченко

розділ

У 2006 році Україна ратифікувала Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання і зобов'язалась створити структуру щодо здійснення функції Національного превентивного механізму (НПМ). У 2012 році були внесені зміни до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», згідно з якими ці функції здійснює офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Після тривалого обговорення в експертному правозахисному середовищі можливого формату українського НПМ за ініціативи громадськості було прийнято рішення про застосування моделі «Омбудсман +». У якості «+» виступає громадськість – монітори, які мають активно залучатися до здійснення моніторингових візитів до закритих установ після спеціальної підготовки.

У структурі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України створено Департамент з питань реалізації національного превентивного механізму – Департамент НПМ, а також запроваджено посаду Представника Уповноваженого з питань реалізації національного превентивного механізму.

Згідно з пунктом 8 статті 13 Закону «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» НПМ має право без попереднього повідомлення про час і мету відвідувати місця, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону, у тому числі заклади для дітей і такі, де може перебувати молодь.

Завдання НПМ – шляхом регулярних візитів без попередження унеможливлювати порушення прав людини, насамперед катування та жорстоке поводження з особами, які перебувають в місцях несвободи, невичерпний перелік яких містить наведена вище норма Закону. Є заклади виключно для дітей – таких майже тисяча (986 станом на 2014 рік). Існують й такі, в яких можуть перебувати діти. А от молодь може перебувати у всіх, крім будинків дитини.

Так, у пенітенціарній системі є 6 виховних колоній для дітей, де є молодіжні відділення. Спеціалізованих СІЗО в Україні не має. У 33 СІЗО для дітей – окрім відділення або камери, а для молоді ніяких преференцій в СІЗО не передбачено. Спеціалізованими установами системи МВС є 18 приймальників-розподільників для дітей.

Найбільше установ для дітей, які віднесені до «місць несвободи» – у соціальній сфері. Всі установи системи освіти – дитячі: інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, санаторні та спеціальні школи-інтернати, школи та училища соціальної реабілітації тощо.

У системі охорони здоров'я – будинки дитини для дітей до 4 років. Але моніторингу підлягають і дитячі відділення психлікарень, наркологічних установ. 53 дитячих будинків-інтернатів І-ІV профілю для дітей з інвалідністю, а також 128 притулків для дітей і центрів соціально-психологічної реабілітації дітей – в системі соціального захисту населення. Але бувають і психоневрологічні інтернати з дитячими відділеннями, зокрема Торезький ПНІ Донецької області (був вивезений з непідконтрольної території, але наразі⁴¹ майже тридцять осіб поступило, серед яких двоє дітей).

Моніторинг прав дітей в установах зони АТО відбувається на підконтрольній (виділяємо «сіру зону» – 70 км відповідно до Мінських угод щодо відведення важкого озброєння від лінії розмежування сторін) і тимчасово непідконтрольній території Донбасу.

Джерела моніторингу для усіх установ:

- Інформація ЗМІ
- Періодичне телефонне опитування керівників
- Інформація волонтерів
- Звернення до Уповноваженого з прав людини

Лише для підконтрольної території моніторингові візити – найбільш достовірні. За час АТО здійснено 45 моніторингових візитів до установ, де може бути молодь і діти, з них виключно для дітей – 17.

Особливості моніторингу – під час поїздок відвідати найбільшу кількість установ, тому фокус моніторингу звужений:

- дотримання мінімальних стандартів прав дитини (право на харчування, право на медичну допомогу, умови проживання);
- фінансування та наявність запасів продуктів та медикаментів;
- забезпечення персоналом (особливо лікарями, оскільки є випадки, коли лікарі виїхали з сім'ями, а підопічні залишились без допомоги);
- забезпечення права на життя та безпеку (чи є укриття та можливість евакуації).

Попри те, що до завдань і повноважень НПМ безпосередня допомога не віднесена, враховуючи суспільно-політичну ситуацію на Донбасі, організовуючи візити, НПМ залучає можливості волонтерів для допомоги.

Під час перебування у «сірій зоні» треба пам'ятати особливості спілкування:

- групу, представники яких би областей до неї не входили, завжди сприймають як з „центрю“ (Києва);
- бути обережними в оцінках і висловлюваннях, пам'ятаючи, що люди постраждали від бойових дій (психологічно, порушене їхнє життя);
- не усі мешканці підтримують „центральну владу“, політичні переконання і мають на це право;
- вживати заходи особистої безпеки (не провокувати у розмовах, видалити інформацію з телефонів, фотоапаратів, мати запасні телефони з «тривожною кнопкою», паперові карти місцевості, ліхтарики тощо);
- обов'язково дякувати, підтримувати (наприклад, написати подяку в книгу пропозицій);
- при спілкуванні з дітьми потрібно враховувати їхні вікові, психологічні особливості, а також травмування тим, що вони перебувають в зоні АТО.

⁴¹ Дані станом на червень, 2015 року

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

Кейс 1. Група моніторів відвідала спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (для дітей з слабкою розумовою недостатністю) в одному з міст «сірої зони» АТО. Візит відбувався в неділю. Моніторингову групу зустріла вчителька фізкультури, яка заборонила відвідувати установу: «Ви знаєте, які тут діти? Їм ложки не можна давати! Це закрита установа». Після роз'яснення повноважень візит почався. Трохи більше 10 дітей різного віку (від 7 до 15 років) самі сиділи в ігровій кімнаті біля телевізора, вихователь був на іншому поверсі. Серед дітей була дівчинка, яку у той день тільки привели до інтернату (родина змогла вивезти її з території, яка обстрілювалась). У кімнаті не було іграшок, книжок. Вихователь заявила, що вони у шафі, але ключа немає.

Навчальний корпус має оснащені навчальні кабінети. Діти беруть участь в олімпіадах, конкурсах.

Спальні кімнати були прибрані, діти можуть потрапляти до них фактично лише ввечері.

Також вчителька не змогли знайти ключа від сховища, розташованого у підвалі.

Питання:

- Чи порушені права дитини в даній ситуації?
- Як кваліфікувати дії вчителя фізкультури?
- Як мала реагувати група на виявлені порушення?
- Як оцінити розпорядок дня з точки зору прав дитини?

Кейс 2. Східні квартали м. Маріуполя були обстріляні важкою артилерією, що призвело до жертв серед мешканців. (Лінія розмежування проходить за 2 км від межі міста). З двох інтернатів, в яких перебували діти, які мають статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей вивезли до «Смарагдового містечка». Ці інтернати були обласного підпорядкування. В місті залишився функціонувати Центр опіки, в якому майже 100 дітей (92) від народження до 18 років. Серед них 54 «статусні» дитини.

Центр має все необхідне для розвитку дітей, допомагають спонсори (ВАТ «Завод ім. Ілліча»). Придбано декілька квартир, де проживають старші діти (система підтримуючого проживання). В Центрі живуть брати-сестри, підтримуються зв'язки з родинами, ведеться робота щодо повернення дітей у сім'ю (14 вихованців у 2013 році були повернуті у сім'ї).

Це одна з небагатьох установ, яка для випускників купує квартири (за накопичені кошти дітей та спонсорські).

Директор знає, куди дітей будуть вивозити у разі евакуації (Бердянський санаторій), яке підприємство надає транспорт для вивезення. На пропозицію вивезення дітей зауважила, що таких умов їм ніде не створять.

Діти привітні, розкutі, мають усе необхідне. Перевірялось укриття, яке облаштовано у підвалі.

Під час моніторингу йшов дощ, тому діти не гуляли. На дитячому майданчику біля лавки мовкнув іграшковий зайчик. Один з учасників моніторингу піdnяв іграшку, на що працівник Центру зауважила: «Я б на вашому місці постеріглась брати в руки, це може бути підкинуте».

Питання:

- Дайте характеристику забезпечення прав дітей у Центрі опіки.
- Які практики варто поширювати в інших установах, які працюють із «статусними» дітьми?
- Як оцінюєте діяльність директора Центру?
- Чи виявлені порушення прав дитини?
- Які рекомендації має надати моніторингова група?

IV
РОЗДІЛ

Дії на захист прав дітей та молоді груп ризику

Тема 1 Види дій на захист прав та законних інтересів дітей та молоді груп ризику

Сергій Буров

Діти та молоді люди груп ризику є однією з уразливих категорій і потребують особливої уваги і підтримки з боку суспільства. Державні органи, служби та організації, діючи в межах своїх повноважень, мають бути особливо уважними у питаннях гарантії прав таких дітей і молодих людей, оскільки забезпечення прав дітей та молоді груп ризику великою мірою потребує позитивних дій з боку держави, врахування індивідуальної ситуації у кожному конкретному випадку. Волонтери, громадські активісти за власною ініціативою працюють в інтересах дітей та молоді груп ризику. Методи та форми таких дій суттєво не відрізняються від тих, що зазвичай застосовуються для захисту прав людини та громадських інтересів стосовно представників інших груп, але можуть мати певні особливості. Про те, якими можуть бути дії активістів громадянського суспільства на захист права дітей та молодих людей груп ризику, піде мова далі.

У багатьох випадках проблемні питання прав дітей та молоді груп ризику пов'язані з недостатністю правої допомоги, недосконалім законодавством або поганою практикою застосування законодавства. Тому завжди можуть бути ефективними **правові дії**.

Організація правої допомоги – один із перших прикладів таких дій. Можна організувати консультації по місцю знаходження громадської організації, розповсюдивши про це інформацію. Отримавши авторитет завдяки грамотним консультаціям, можна очікувати, що до такої громадської приймальні почнуть звертатись самі молоді люди та їхні батьки або законні представники. Буває й що направляють до такої приймальні державні органи і служби, що працюють в інтересах цієї категорії дітей та молодих людей. Разом з тим, звернень до таких стаціонарних приймальень саме в інтересах дітей та молоді груп ризику, які справді потребують допомоги, небагато. Тому можна організовувати мобільні консультативні пункти, відвідуючи заклади, де можуть перебувати такі діти і молоді люди, медичні установи, домовлятись про це з організаціями, які надають соціальні послуги таким дітям та їхнім сім'ям. Важливим є і те, що, надаючи правову допомогу можна, глибше вивчати проблеми, краще бачити їх причини і розуміти їх масштабність.

На вирішення системних проблем спрямований такий вид правових дій, як стратегічна судова тяжба (використовують таку термінологію, як «strategic litigation» або «test cases», або «impact cases»). Стратегічна судова тяжба – це свідоме, сплановане ведення судових процесів з метою перегляду інтерпретації існуючого права або усунення чи зміну поганих норм законодавства. В ході таких судових процесів громадські активісти дамагаються через рішення Верховного суду, Конституційного суду або Європейського суду з прав людини, органів ООН, розкриття невідповідності чи протиріччя норм або їх інтерпретації Конституції, міжнародним документам, які ратифікували держава. Стратегічна судова справа є дуже ефективним способом вирішення проблеми саме тому, що зміни відбуваються через рішення судових або квазісудових органів. Втім, її використання вимагає досить тривалого часу, продуманого і вмілого підбору справ, вміння працювати з жертвами – тими, хто постраждав і чия справа стає предметом судової тяжби. Проте, при доброму плануванні і професійному підході докладені зусилля виправдовують себе. Добре планування включає в себе прорахунок наперед усіх етапів справи, розгляд її на рівні декількох судових інстанцій, але й з одночасним обмірковуванням альтернативних методів і етапів.

До правових дій також варто віднести таку форму, як «*Amicus Curiae*» («друг суду») – своєрідне резюме по певній справі, що готується групою авторитетних експертів. Готується таке резюме по справі від третьої особи, яка не є стороною процесу. Із самої назви «друг суду» або «друг правосуддя» випливає, що це спосіб допомогти суду звернути увагу на певні стандарти прав людини, що мають бути враховані під час процесу. Такі форми допомоги правосуддю використовувались ще у стародавньому Римі.

Варто зазначити, що подібні форми надання експертної думки в якості допомоги деякі організації використовують і на рівні не судових, а адміністративних органів. Наприклад, паралельно із заявою до прокуратури або служби у справах дітей від дитини або її законних представників, звертається група експертів або громадська організація з листом, де вказується на норми національного і міжнародного права щодо стандартів прав дитини, дотичних до ситуації.

До правових дій можна також віднести й просвітницькі акції з метою роз'яснення в громаді процедур щодо вирішення певного питання, розповсюдженням загальних знань про права дитини. Наприклад, можна підготувати брошури-довідники з роз'ясненням певних процедур або інформації про права дитини. Це можуть бути й тематичні конкурси тощо.

Вплинути на формування законодавства або добитись змін в ньому, змінити не добру практику дій на рівні застосування законодавства можна й завдяки **політичним діям**. Такі дії пов'язані, в першу чергу, з проведенням переговорів з політиками, організацією публічних або робочих зустрічей з представниками влади, щоб донести до них рекомендації про необхідні зміни, необхідність прийняття певного рішення. Політичні дії, в першу чергу, зводяться до пошуку союзників серед політиків. Вони можуть застосовуватись на міжнародному або національному рівні. На міжнародному рівні, наприклад, можна намагатись вплинути на Парламентську Асамблею Ради Європи, ОБСЄ, ООН і т.п. Зустрічі зі спеціальними доповідачами, тематичними експертними групами ООН або Ради Європи з метою через них вплинути на ситуацію в своїй країні також пов'язані з міжнародними політичними діями.

Можна впливати на владу своєї держави, шукаючи союзників в урядах інших країн. Наприклад, добиваючись, щоб інша країна зробила важливу рекомендацію в рамках Універсального періодичного огляду. На національному рівні можна працювати на рівні парламенту або відомств, що відповідають за ту чи іншу сферу.

Можна намагатись брати участь у засіданнях комітетів парламенту, працювати з політичними партіями для просування рекомендацій щодо змін в законодавстві. До цього виду дій можна віднести й підготовку альтернативних (тіньових) звітів до Комітету ООН з прав дитини, наприклад, участь у засіданнях комітету при розгляді періодичного звіту держави.

Громадські колективні дії є дієвим інструментом тоді, коли є необхідним широкий розголос проблеми, залучення великої кількості небайдужих, донесення інформації до можновладців, коли не допомагають переговори чи правові дії, або для того, щоб підсилити той самий процес переговорів, вказуючи на те, що проблема має великий резонанс в суспільстві. Це демонстрації, мітинги, флеш-моби, театралізовані вистави, що піднімають певну проблему. Часто такі акції називають **акціями прямої дії**.

Освітні дії мають довгостроковий і стійкий результат. Вони не призводять зазвичай до швидких змін, але добре побудована стратегія використання освітніх дій зазвичай дає сталі й ефективні результати. Можна проводити тренінги і семінари, дистанційні навчальні курси для вчителів, лікарів, соціальних працівників, правоохоронців і т.п., які працюють в інтересах дітей та молодих людей груп ризику. Іноді завданням таких курсів, якщо вони проводяться для державних службовців, може бути якраз сформувати розуміння, що вони працюють саме в інтересах (для) цієї групи, а не просто з цією групою. Можна проводити навчання самих дітей і молодих людей, їхніх батьків або опікунів, формуючи навички правильної поведінки в проблемних ситуаціях, використання процедур захисту прав людини. Сюди ж можна віднести й широкі інформаційні кампанії з роз'яснення певного важливого питання, привернення уваги до проблеми.

Моніторинг як планомірне, системне, що проводиться по визначеній схемі, дослідження певного фрагменту соціальної дійсності дозволяє отримати факти, що характеризують проблему, вказують на її причини. Це дозволяє виробити рекомендації для влади, ефективно спланувати власні дії, звернути увагу міжнародних організацій, громадськості на проблему, маючи при цьому вагомі й обмірковані аргументи для своєї громадянської позиції.

Моніторинг зазвичай виконує декілька функцій. Іноді нам потрібно дізнатись про масштаби проблеми. Таким чином моніторинг виконує пізнавальну функцію. Якщо ми володіємо фактами, що пряму вказують на існування проблеми та на її масштаби, але треба дослідити, що саме – яку норму або поведінку представників держави треба змінювати, тоді моніторинг відіграє допоміжну функцію. Проведення моніторингу грає просвітницьку функцію, коли сам факт моніторингу і проведення в його рамках досліджень змушує відповідальних осіб робити певні зміни вже в той час, коли триває моніторинг. Наприклад, під час моніторингових візитів в рамках Національного превентивного механізму запобігання катуванням та такому, що принижує гідність, поводження і покарання, адміністрація і персонал закритих закладів часто роблять ті зміни, що є можливими одразу.

Тема 2 Відновне правосуддя: поняття, програми, застосування

Роман Коваль

IV
розділ

ВІДНОВНИЙ ПІДХІД. ЦІННОСТІ, ПРИНЦИПИ, ПРАКТИКИ

Відновний підхід – це системний підхід до розв'язання конфліктних ситуацій, який передбачає відновлення порушеного унаслідок конфлікту, соціально-психологічного стану, зв'язків та стосунків в житті його учасників та їхнього соціального оточення; виправлення завданої конфліктом шкоди. В основі відновного підходу лежить фундаментальна цінність – **погляд на особистість**, яка реалізовується через такі **принципи відновного підходу**:

1. **Визнання права учасників конфліктної ситуації на розв'язання цієї ситуації.** Тобто, відновний підхід передбачає наснаження та активне залучення конфліктуючих сторін до процесу прийняття рішення стосовно наслідків конфлікту та виконання цього рішення. Учасники конфліктної ситуації – це ті особи, які найкраще обізнані з ситуацією і володіють потенціалом для найкращого вирішення ситуації. Роль професіоналів є допоміжною і полягає у тому, щоб створити необхідні умови для реалізації потенціалу учасників конфлікту.
2. **Наголошення важливості ролі громади (у першу чергу, більшого соціального оточення конфліктуючих сторін) у процесі розв'язання конфлікту.** Громада як сукупність індивідів володіє значним потенціалом для полегшення процесу розв'язання конфліктної ситуації, зокрема, це стосується підтримки, яку члени громади можуть надавати учасникам конфліктних/проблемних ситуацій. Тобто, відновний підхід передбачає **наснаження і активізацію ресурсів громади для розв'язання конфліктів**.
3. **Увага акцентується на розв'язання конфлікту та досягнення порозуміння**, а не на встановлення того, хто «правий», а хто «винний» (кожна людина має право на помилку). Завдання відновного підходу – створити такі умови, щоб учасники конфлікту використали потенціал конфлікту для особистісного розвитку та покращення міжособистісних стосунків у майбутньому.

До відновних практик (форм, програм, процедур розв'язання конфліктів), які базуються на відновному підході, належать:

1. Розв'язання кримінальних конфліктів – програми відновного правосуддя (медіація між потерпілим і правопорушником, сімейна конференція, форум громадського правосуддя, коло правосуддя тощо).
2. Розв'язання сімейних та сусідських спорів – медіація, сімейні групові наради тощо.
3. Розв'язання конфліктів у громадах – побудова консенсусу, кола прийняття рішень тощо.
4. Розв'язання конфліктів у школах – медіація, у тому числі медіація однолітків, кола тощо.

Усі відновні практики базуються на таких **принципах організації процесу переговорів**:

1. **Визнання важливості почуттів та потреб сторін**, що виявляється в можливості розповісти про свої потреби та переживання, бути почутим, зустріти розуміння та підтримку.
2. **Прийняття відповідальності за наслідки конфлікту** – визнання сторонами своєї ролі в конфлікті та тих наслідків, до яких цей конфлікт призвів; готовність учасників приймати рішення та виконувати певні дії по усуненню наслідків конфлікту.
3. **Активна участь (самовизначення) сторін** – надання сторонам повноважень щодо пошуку та прийняття взаємоприйнятного для них рішення; лише учасники конфлікту є компетентними у вирішенні проблеми.
4. **Нейтральність ведучого** – ведучий (медіатор, фасилітатори, «хранитель» кола) прагне однаково допомогти обом учасникам спору, не займаючи при цьому сторону одного з учасників.
5. **Конфіденційність** – всі учасники процедури беруть на себе зобов'язання не поширювати будь-яку інформацію, що стала їм відома, без згоди другої сторони.
6. **Добровільність** – процедура може відбуватись лише за умови добровільної згоди сторін на участь у ній; кожен з учасників може відмовитись від даної процедури на будь-якому її етапі.

ПРОГРАМА ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

Відновне правосуддя – це процес, під час якого всі сторони, залучені до події злочину, приймають рішення щодо спільного усунення наслідків того, що трапилось, та шляхів запобігання повторенню цього в майбутньому (Тоні Маршал).

Відновне правосуддя – рух за новий підхід до реагування на злочин, який доповнюює офіційну систему правосуддя та залучає самі сторони і громадськість до усунення наслідків злочину. Відновне правосуддя прагне максимально усунути спричинену злочином шкоду та сприяти прийняттю правопорушником відповідальності за скоєне; сприяє соціальній реінтеграції правопорушника.

Серед програм відновного правосуддя найбільш поширеними є медіація між потерпілим та правопорушником, сімейні конференції та форуми громадського правосуддя.

Медіація між потерпілим та правопорушником передбачає спільну їхню зустріч віч-навіч з метою обговорення того, що сталося та прийняття рішення щодо того, яким чином можна усунути завдану злочином шкоду

Під час сімейних конференцій до процесу обговорення долучаються, окрім потерпілого та правопорушника, також члена родини правопорушника. Мета їх участі – допомогти правопорушнику розробити план його реабілітації та підтримувати його під час реалізації цього плану. Зазвичай сімейні конференції застосовуються у випадку, коли правопорушення було вчинене неповнолітньою особою.

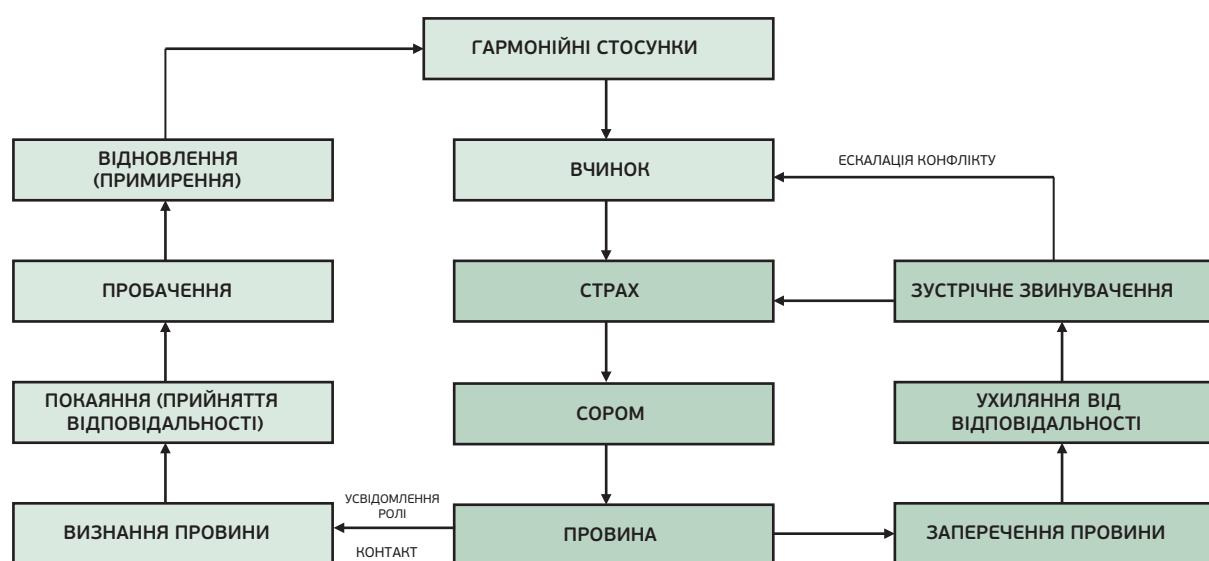
Кола громадського правосуддя передбачають участь у процедурі вирішення кримінального конфлікту представників громади, в якій було скоєно злочин чи правопорушення (наприклад, жителів селища, представників навчального закладу тощо.)

ВІДМІННОСТІ ПІДХОДІВ ОФІЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ ВІД ВІДНОВНОГО (ГОВАРД ЗЕР, «ЗМІНА ОБ'ЄКТИВУ»)

	Підходи офіційного правосуддя	Підходи відновного правосуддя
Розуміння злочину	Злочин – це порушення закону. Злочин відрізняється від інших діянь та конфліктів у суспільстві	Злочин – це насилля над людьми і відносинами. Злочин розглядається як один із видів конфлікту у суспільстві
Хто в центрі уваги	Правопорушник	Потерпілий
Ключові фігури процесу	Ключовими фігурами є держава і злочинець. Ключові дійові особи – уповноважені фахівці	Ключовими фігурами є потерпілий і злочинець. Центральні дійові особи – потерпілий і злочинець, які мають доступ до професійної допомоги
Хто визнається жертвою	Жертва – держава	Жертви – конкретні люди і стосунки
Головна мета процесу	Встановлення вини (Покарання злочинця)	Вирішення проблеми (Відшкодування заподіяної шкоди)
Як визначається спричинена шкода	Спричинена шкода визначається абстрактно	Спричинена шкода визначається конкретно
Наскільки враховуються потреби та права потерпілого	Нехтування потребами і правами потерпілого	Потреби і права потерпілого в центрі уваги
Спрямованість у часі	Фокусування на минулому	Фокусування на майбутньому
Зв'язок злочинця з громадою	Зв'язок злочинця з громадою слабшає	Інтеграція злочинця до громади посилюється
Розуміння відповідальності	Нести відповідальність – означає приняти свій вирок "як ліки"	Нести відповідальність – означає визнати відповідальність і зобов'язання перед людиною
Що породжує злочин	Злочин породжує винність	Злочин породжує обов'язки і зобов'язання
Визначення боргу	Борг – абстрактний (перед суспільством), сплачується покаранням	Борг – конкретний (насамперед жертві), сплачується відшкодуванням
Стосунки між учасниками кримінальної ситуації	Процес відчужує. Передбачається чиясь перемога і чиясь поразка	Процес націлений на примирення. Уможливлюються двобічні виграши

КОЛО ДИНАМІКИ КОНФЛІКТУ

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ЗАСТОСУВАННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Важливо підкреслити, що у чинному законодавстві України не регулюється застосування відновних процесів у кримінальних справах як таких. Натомість у Кримінальному та Кримінально-процесуального кодексах України є ціла низка статей, які стосуються примирення між право-порушником і потерпілим, не вказуючи конкретно процесу, за допомогою якого можна досягти примирення, щирого каяття та компенсації шкоди та збитків, нанесених правопорушником.

Відповідні положення в КК та КПК:

- Стаття 45 КК (Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям): Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.
- Глава 35 КПК. Кримінальне провадження на підставі угод.
- Глава 38. КПК Кримінальне провадження щодо неповнолітніх.
- Стаття 46 КК (Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим): Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.
- Стаття 284 КПК. Розгляд питання про звільнення від кримінальної відповідальності:
  1. Розгляд клопотання прокурора здійснюється у присутності сторін кримінального провадження, потерпілого у загальному порядку, передбаченому цим Кодексом, із особливостями, встановленими цією статтею.
  2. Суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого стосовно можливості звільнення підозрюваного, обвинувченого від кримінальної відповідальності.
  3. Суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинувченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.
- *****
- Стаття 66 КК (Обставини, які пом'якшують покарання): 1. При призначенні покарання обставинами, які його пом'якшують, визнаються:
(2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- стаття 50-2 КК (Поняття покарання та його мета): Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Програмні документи та підзаконні акти:

- Постанови Пленуму Верховного Суду України №5 (від 16 квітня 2004 р.) «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», №13 (від 2 липня 2004 р.) «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів», а також №2 (від 15 травня 2006 р.) «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», що містять рекомендацію суддям активно сприяти застосуванню програм примирення у кримінальному судочинстві.
- Необхідність впровадження програм відновного правосуддя (і зокрема медіації у кримінальних справах) в кримінальному судочинстві підкреслюється в інструктивному листі Генерального прокурора України №09/1-233вих-08-23Бокв (від 1 серпня 2008 р.) «Щодо використання процедур примирення у кримінальному провадженні та розширення альтернативи кримінальному переслідуванню».
- Важливість застосування відновних процедур або процедур примирення (медіації) правопорушника з потерпілим як запоруки успішної профілактики злочинів, зо-

крема, у дитячому та молодіжному середовищі, наголошується і в інструктивному листі начальника Департаменту кримінальної міліції у справах дітей Міністерства внутрішніх справ №58/2-1892 (від 30 вересня 2009 р.) «Про організацію трирівневої моделі профілактики правопорушень серед дітей».

- Подальший розвиток нормативно-правової бази відновного правосуддя і медіації, зокрема, знайшов підтримку в Указі Президента України №597/2011 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» від 24 травня 2011 р. Беручи до уваги необхідність створення комплексної системи кримінального правосуддя для неповнолітніх, Концепція стимулює процес вдосконалення системи профілактики злочинності серед неповнолітніх на основі застосування належних та упереджувальних методів, а також розвитку відновного правосуддя. Вона безумовно передбачає впровадження процедури медіації як ефективного засобу добровільного примирення між потерпілим і правопорушником, а також прийняття закону про медіацію (примирення).

Запровадження відновних процедур у кримінальному судочинстві як необхідна умова розвитку права у сучасному суспільстві знайшло відображення у **міжнародно-правових документах**:

- Конвенції про права дитини;
- Зауваженнях загального порядку №10 (2007) «Права дітей в рамках здійснення правосуддя щодо неповнолітніх» Комітету ООН з прав дитини;
- Європейській конвенції про здійснення прав дітей;
- Рекомендаціях Ради Європи:
  - ▶ № R (85)11 щодо статусу жертви у межах системи кримінального права;
  - ▶ № R (87)18 щодо спрощення структури системи кримінальної юстиції;
  - ▶ № R (87)20 щодо реакції громадськості на підліткову злочинність;
  - ▶ № R (87)21 щодо зменшення ступеню віктизізації і надання допомоги потерпілим;
  - ▶ № R (92)16 щодо європейських стандартів застосування громадських санкцій та заходів;
  - ▶ № R(95)12 щодо структури управління системою кримінального правосуддя;
  - ▶ № R(99)19 щодо принципів організації медіації у кримінальних справах.

Тема 3 Особливості надання правової допомоги в інтересах дітей та молоді з ВІЛ-позитивним статусом і молодим споживачам наркотиків

Олександр Гатіятуллін

Україна є державою з найгострішою епідемією ВІЛ-інфекції в Європі та країною, яка за темпами розповсюдження інфекції випереджає багато держав світу. Статистичні дані за свідчують, що епідемія не обминає дітей та молодь. Більшість із них є споживачами ін'єкційних наркотиків (СІН), які використовують нестерильний інструментарій для ін'єкцій.

Крім загальних прав і свобод люди, які живуть з ВІЛ, зокрема діти і підлітки, мають також права, передбачені Законом України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунонедефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ», а саме:

- відшкодування шкоди, пов'язаної з обмеженням їхніх прав, внаслідок розголошення чи розкриття інформації про їхній позитивний ВІЛ-статус;
- безоплатне забезпечення антиретровірусними препаратами та лікарськими засобами для лікування опортуністичних інфекцій;
- забороняється відмова у прийнятті до освітніх і медичних закладів, закладів соціальної опіки та піклування, соціальних служб, а також відмова у наданні медичної допомоги та соціальних послуг;
- неправомірно обмежувати інші права людей, які живуть з ВІЛ, на підставі їхнього позитивного ВІЛ-статусу, а також обмежувати права їхніх рідних та близьких;
- батьки ВІЛ-інфікованих дітей мають право на спільне перебування у стаціонарному відділенні лікарні з дітьми віком до 14 років.

Також ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хвороби, що зумовлені ВІЛ, призначають щомісячну державну допомогу в розмірі 170 гривень.⁴² Суттєві зміни щодо надання медико-соціальних послуг підліткам, зокрема з груп ризику, відбулися внаслідок внесення змін до Закону України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунонедефіциту (СНІД) та соціальний захист населення». Відтепер тестування з метою виявлення ВІЛ осіб віком від 14 років і старших проводиться добровільно, за наявності усвідомленої інформованої згоди особи, отриманої після надання її попередньої консультації, з дотриманням умов щодо конфіденційності персональних даних.

Якщо розглядати правову допомогу дітям та молоді, які вживають наркотичні засоби, то треба звернути увагу на постановку їх на облік у зв'язку з уживанням психоактивних речовин. Осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, органи внутрішніх справ направляють на медичний огляд до лікувально-профілактичного закладу, що надає диспансерну наркологічну допомогу. Підстава для поставлення на облік – встановлення діагнозу «наркоманія», «токсикоманія» або стану наркотичного сп'яніння.⁴³

Установи/організації виконують такі функції щодо поставлення на облік:

- лікар, на якого покладено обов'язки щодо проведення медичного огляду (обстеження), встановлює наявність стану наркотичного сп'яніння внаслідок незаконного вживання наркотичних засобів або психотропних речовин;
- лікарсько-консультаційна комісія встановлює діагноз «наркоманія»;
- органи внутрішніх справ ведуть облік всіх осіб, щодо яких встановлено, що вони незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, крім осіб, які добровільно звернулися по медичну допомогу та виконують рекомендації лікаря.

Щодо юридичної відповідальності, то у Кримінальному кодексі України передбачена кримінальна відповідальність за злочини, які пов'язані з незаконним обігом наркотиків, суб'єктом злочинів є особа, яка досягла 16 років.⁴⁴ Варто зауважити, що не визнається незаконним придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за виданим на законних підставах рецептом лікаря. Отже, не буде вважатися незаконним і придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за програмами замісної підтримувальної терапії (ЗПТ). Крім того, не утворюють збути спільне введення ін'єкцій наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів особами, які їх придбали за спільні кошти.

Незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення або пересилання наркотичних засобів, без мети збути і в невеликих розмірах тягне за собою адміністративну відповідальність. Зокрема, накладається штраф від 25 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 20 до 60 годин, адміністративний

⁴² Постанова Кабінету Міністрів України № 852 від 12 вересня 2012 р «Про розмір щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ», [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/852-2012-%D0%BF>

⁴³ Інструкція про порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини від 5 листопада 1997 р. №534/2338, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0534-97>

⁴⁴ Стаття 307 Кримінального кодексу України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»; Стаття 309 Кримінального кодексу України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збути».

арешт на строк до 15 діб.⁴⁵ Особа, що добровільно здала наркотичні засоби або психотропні речовини, які були у неї в невеликих розмірах (виробила, придбала, перевозила) звільняється від адміністративної відповідальності за ці дії.

Щодо лікування синдрому залежності шляхом призначення замісної терапії, реабілітації, то держава гарантує запобігання поширенню ВІЛ-інфекції серед осіб, які вживають наркотичні засоби та психотропні речовини ін'єкційним способом, за допомогою програм реабілітації таких осіб та програм зменшення шкоди, що, серед іншого, передбачають використання замісної підтримувальної терапії для осіб, які страждають на наркотичну залежність, та створення умов для заміни використаних ін'єкційних голок і шприців на стерильні з подальшою їх утилізацією.⁴⁶

Критеріями включення до замісної підтримувальної терапії є: вік пацієнта більше ніж 18 років, письмове звернення хворого щодо початку ЗПТ, заповнення хворим форми первинної облікової документації № 129-1/о.⁴⁷ Варто зазначити, що також передбачається включення до ЗПТ пацієнтів віком менше ніж 18 років, яке проводиться у випадку письмового звернення їхніх батьків або законних представників у разі наявності ВІЛ-інфекції; туберкульозу, вагітності; гепатиту В, С; септичних станів; онкологічних захворювань⁴⁸ та усвідомленої інформованої згоди таких осіб.

Щодо соціальної реабілітації наркозалежної молоді, то відповідно до «Типового положення про центр ресоціалізації для наркозалежної молоді» осіб віком до 18 років зараховують до центру на підставі заяви батьків або осіб, що їх заміняють. Це спеціалізований заклад, в якому на добровільних засадах цілодобово перебуває молодь, що пройшла курс лікування від наркотичної залежності в закладах охорони здоров'я та потребує соціальних послуг. На сьогодні існує всього один реабілітаційний центр для наркозалежних дітей у Дніпропетровську, який існує в рамках Клініки дружньої до молоді, що відкрита на базі реабілітаційного центру Дніпропетровського обласного клінічного наркологічного диспансеру.

Отже, аналізуючи доступні свідчення щодо виконання Україною своїх зобов'язань стосовно запровадження та захисту прав дітей та молоді з ВІЛ-позитивним статусом і молодих споживачів наркотиків, можна зробити висновок, що з того часу, як у 2002 році Україною за сприяння міжнародних партнерів було розпочато чимало ініціатив задля покращення захисту дітей, країна ще й досі не досягла успіху у захисті прав найбільш уразливих груп до яких, без сумніву, можна віднести ВІЛ-позитивних дітей та молодих споживачів наркотиків.

⁴⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X, стаття 44; Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, іх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 р. № 4, пункт 22

⁴⁶ Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунонедефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1972-12 ст.4>

⁴⁷ Порядок проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю № 238 від 27.03.2013, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0889-12>

⁴⁸ Там само, п.6

НАВЧАЛЬНИЙ КУРС
ЗАХИСТ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ГРУП РИЗИКУ

Олексій Лазаренко, Сергій Буров, Ганна Янова,
Антон Кориневич, Павло Пархоменко, Олена Темченко,
Роман Коваль, Олександр Гатіятуллін

**ЗБІРНИК НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТІВ КУРСУ
«ЗАХИСТ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ
ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ГРУП РИЗИКУ»**

Загальна редакція: **Сергій Буров**

Дизайн обкладинки: **Павел Резніков**
Верстка: **VerstkaStudio**

Підписано до друку 05.11.2015 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура «BeauSans».
Папір офсетний. Ум. друк. аркушів 7,43.
Наклад 250 прим. Замовлення № 13152.

ПП «ВИДАВНИЦТВО «СУЧАСНИЙ ПИСЬМЕННИК»
Україна, 01011, м. Київ, вул. Рибальська, 13
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №4614 від 10.09.2013 р.